

Από τον παράδεισο στα αδιέξοδα του Φάουστ?
Μια συζήτηση πάνω στην σχέση πολιτισμού, αναψυχής και ανάπτυξης στην

Νότια Ρουμανία

Αργυρώ Λουκάκη

Εισαγωγή

Το Δέλτα του Δούναβη είναι ένας Κήπος Χαρίτων. Για τον ανυποψίαστο ταξιδευτή ή ερευνητή, το ταξίδι στην Ρουμανία γρήγορα εξελίσσεται σε αποκαλυπτική εμπειρία πνεύματος και συναισθήματος, μία από εκείνες τις εντατικές στιγμές όπου τα όρια της ψυχής χαρτογραφούνται και επανατίθενται. Ο επισκέπτης έχει οδυνηρή συνείδηση της πολυμότητας και της παροδικότητας της στιγμής, που οφείλεται στις μεταβατικές συνθήκες "υστέρησης της ανάπτυξης", όπως η χρήση ζώων στην καλλιέργεια της γης, η απαρχαιωμένη υποδομή σε δρόμους και δίκτυα, και οι στοιχειώδεις συνθήκες ζωής των ψαράδων στις όχθες του μεγάλου ποταμού. Η ίδια αίσθηση απειλούμενης μοναδικότητας οδήγησε τον Κλάουντιο

Μάγκρις "σε μία αποστολή διασωσης και συλλογής στοιχείων πάνω σε κάτι που βρίσκεται σε πορεία εξάλειψης και σε λίγο θα χαθεί, το ύστατο αγκυροβόλημα σε ένα νησί που τα νερά το καταπίνουν"¹. Η επιθυμία για την φευγαλέα ομορφιά, η ύπαρξη της οποίας εξαρτάται εν μέρει από την παρούσα πενία στην χώρα, προκαλεί στον ξένο αισθήματα ενοχής. Παράλληλα, τον καταλαμβάνει φόβος ότι αυτή η πολύ φωτογενής, ευτυχώς ή δυστυχώς, αυθεντική στιγμή μπορεί να ακυρωθεί και να χαθεί για πάντα με την κατά μέτωπο, πιθανότατα αχαλίνωτη, διείσδυση της παγκοσμιοποίησης στον Κήπο του Δέλτα. Ο φόβος αυτός έχει μια γενική και μια ειδική διασταση: πρόκειται για την προακύνια αγωνία έκπτωσης και εκδίωξης από την ομορφιά, αλλά επίσης για μια ανησυχία με πολύ

πραγματική βάση, και συγκεκριμένα την ευαισθησία των εν λόγω τοπίων, την εξαιρετική περιβαλλοντική πολυτιμότητα και τρωτότητά τους. Στο Δέλτα του Δούναβη αξίζει η προσέγγιση του ταπεινού λατρευτή από πλευράς τόσο του επισκέπτη, όσο και του ερευνητή, που αφείλουν να υιοθετούν αλαφροίσκιωτη και μετρημένη στάση. Στο φυσικό και πολιτιστικό αυτό τοπίο, σπάνιες ποιητικές εμπειρίες ακολουθούνται από βίαιες προσγειώσεις σε εικόνες παρακμής και υπέρτατης ανάγκης. Πρόκειται, πράγματι, για μία μοναδική στιγμή σύγκλισης του ειδυλλιακού με το τραχύ, του φθαρτού με το άφθαρτο, του υλικού με το άυλο, του ενδεούς με το υπερβατικό, ελλείψεων με αφθονία, κρυμμένου πλούτου με κρυμμένη φτώχεια, φανερού πλούτου με ακόμη φανερότερη φτώχεια.

Η εικόνα χάους που γρήγορα δημιουργείται στο ναυ του επισκέπτη από την κινηματογραφική διαδοχή τέτοιων οπτικών "αναταράξεων" οδηγεί σε α-πορίες πάνω στην εκ πρώτης όψεως ακατανόητη σχέση χώρου, χρόνου και κοινωνίας σε μία χώρα που στις αρχές του 20^{ου} αιώνα θα παρουσίαζε κατά τον Nicolae Iorga² μεγάλο ενδιαφέρον σε κάποιον "που ερευνά συνολικά το παγκόσμιο εμπόριο", αφού "... η παρουσία μας σε ένα σημείο κομβικό, ανάμεσα σε παραγωγικούς τομείς, βοήθησε πολύ το έθνος μας, όχι μόνο στον οικονομικό τομέα αλλά και στη γενική ευημερία, στην πολιτιστική επιρροή και την πολιτική αξία". Η παρούσα κατάσταση προκαλεί μία μακρά σειρά από ερωτήματα, όπως: Τι έκανε τους ανθρώπους μιάς πετρελαιοπαραγωγού και σιτοπαραγωγού χώρας να ζητιανεύουν και να πεινούν³. Ποιές ήταν οι κυρίαρχες "αφηγήσεις" που όρθωσαν από την μία τερατώδη ανάκτορα στο ισοπεδωμένο παλίμψηστο του Βουκουρεστίου και από την άλλη άθλιες ψηλές πολυκατοικίες όπου στοιβάζουν τη

μιζέρια τους αστικοποιημένοι με τη βία τέως χωριάτες. Πως κατόντησαν τεράστιες βιομηχανικές εγκαταστάσεις, για χάρη των οποίων μάλιστα αφανίσθηκε σημαντικό μέρος της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, να γίνουν σκοτεινά και έρημα φόβητρα, χώροι-ρουφήχτρες μέσα σε καταπράσινες πεδιάδες. Πως γίνεται βιομηχανική και τουριστική ανάπτυξη όταν το οδικό δίκτυο (στο τμήμα της επικράτειας που είδαμε εμείς) είναι συχνά επικίνδυνο και η τουριστική υποδομή ισοδυναμεί με κακοσυντηρημένα, εκτός κλίμακας για τα ιστορικά κέντρα και τις παραλίες όπου βρίσκονται ξενοδοχεία της δεκαετίας του 1960. Γιατί δεν ανθοφόρησε μεταπολεμικά η θαυμάσια καθαρότητα της ιδιότυπης προπολεμικής αρχιτεκτονικής σε στυλ Secession που έδωσε γειτονιές σε ανθρώπινη κλίμακα και ορισμένα ρωμαλέα κτίρια στο κέντρο του Βουκουρεστίου. Ποια είναι η θέση της διανόησης της χώρας απέναντι σε όλα αυτά. Η διαμόρφωση κάποιου είδους θεωρητικής εποπτείας για την μεταβατική περίοδο από τον κομμουνισμό στον καπιταλισμό εμφανίζεται, λοιπόν, το ίδιο επιτακτική όσο και η πράξη, και αποτελεί ευκαιρία για διαλογο πάνω στο μέλλον της Ρουμανίας.

Ο Κλάουντιο Μάγκρις στο κορυφαίο έργο του Δούναβης χρησιμοποιεί ωμή γλώσσα για να περιγράψει την Ρουμανική κατάσταση: πρόκειται, λέει, για παζάρι όπου ράτσες και ιστορία είναι σε ξεπούλημα. Οι αντιφάσεις που στα μάτια του επισκέπτη μοιάζουν απόρροια της σημερινής δυσκολίας, στο έργο Ρουμάνων λογοτεχνιών προβάλλουν σύμφυτες με τη ζωή στη χώρα αυτή. Όμως στον Cioran⁴ που μιλούσε για κοινωνία-μείγμα φρεσκάδας και σαπίλας, ήλιου και περπιτωμάτων, στην οποία η πίστη σε αξίες δεν έχει πέραση, ο Μάγκρις απαντά πως το ίδιο δεν έχει θέση και η μηδενιστική αλαζονεία. Η Ρουμανία είναι μια από

αυτές τις αποκαλυπτικές πασαρέλες της παγκόσμιας κυρίας πάνω στην οποία παρελαύνουν στραπατσασμένες φιλοσοφίες, ιδεολογίες και πίστεις, αλλά την παρέλαση κλείνουν οι ίδιοι οι απόμακροι και "υπεράνω" θεατές της. Ακολουθώντας την Πλωτίνεια διαλεκτική πνεύματος-ύλης ο Μάγκρις βρίσκει κάθαρση και ελαφράδα στα έσχατα της χυδαιότητας, την ανθρωπιά μέσα στην ταπεινή ενσάρκωση, και την απαρχή της αγιότητας στο πληθωρικό kitsch.

Για να διευκολυνθεί η συζήτηση επιβάλλεται στο σημείο αυτό μια σύντομη ανασκόπηση ορισμένων χαρακτηριστικών της χώρας. Κατέχοντας το έδαφος μιάς πολιτιστικής περιοχής που υπήρξε χωνευτήρι λαών από τα Νεολιθικά τουλάχιστον χρόνια (Mackenzie 1996, 243), η αρχαία και αδιακοπη "καρπαθοβαλκανική κοινότητα" ξεκινά από αρχαιότητες θρακικές πηγές, αναπτύσσεται μέσα από την Ελληνική συμβολή, εμπορική, πολιτιστική και διοικητική, και εξελίσσεται στους αιώνες ως η ιστορία των ηγεμονιών του Δούναβη, ενώ μια συνέχεια Βυζαντινο-Τουρκο-Μογγολική κυλά σαν υπόγεια φλέβα. Ο Μάγκρις δεν πολυπειθείται από τις σχετικές διαβεβαιώσεις του Iorga. Πιστεύει, αντίθετα, ότι η χοάνη φυλών και πολιτισμών της Ρουμανίας είναι μια αρχέγονη ζύμη της ιστορίας, με σπέρματα αδιαφοροποίητα και συγκεχυμένα και ότι η αναζήτηση μυθολογικών ριζών σε μία περιοχή όπου αρχαίοι και βάρβαροι μύθοι απορρέουν από την Μαύρη Θάλασσα είναι μάταιη. Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι Ρουμάνοι υποστηρίζουν τον γεφυρωτικό ρόλο τους ως Λατίνοι μεταξύ Δύσης και μιας θάλασσας βαρβάρων, Σλάβων⁵ και Τούρκων⁶. Η ιδέα της μοναδικότητας, που είναι κατά την Todrova (1997) εκδήλωση πολιτιστικού ναρκισσισμού τυπική σε μικρές κουλτούρες, προέκυψε μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και γνώρισε

φρενιτιώδη κορύφωση επί Τσαουσέσκου ως αντίδραση στην παγίδευση της χώρας μεταξύ Δύσης και Ανατολής.

Ο Τσαουσέσκου επιχείρησε να πείσει ότι η χώρα είναι από τις αρχαίες εστίες του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, ώστε να νομιμοποιείται η ανεξάρτητη πολιτική του Βουκουρεστίου, αλλά και η κατοίκηση της χώρας από εθνογενείς. Παράλληλα, η Ρουμανία έγινε η δεύτερη πιο απομονωμένη χώρα της Ευρώπης⁷ μετά την Αλβανία. Η Λατινικότητα που τονιζόταν emphaticά μέχρι τότε αντικαταστάθηκε από την έμφαση στις Δακικές, αρχαίες θρακικές ρίζες. Σύμφωνα με την επίσημη γραμμή Τσαουσέσκου, που πέρασε ακόμη και σε αρχιτεκτονικά εγχειρίδια (δες Curinschi Vorona 1981), οι Ρουμάνοι έχουν τις γενεαλογικές τους ρίζες στην αρχαιότητα και είναι αυτόχθονες κάτοικοι της περιοχής από χιλιετίες. Η θεμελίωση της εθνικής ταυτότητας πάνω σε μία μεταβαλλόμενη ιδέα εθνικής συνέχειας που ενέτασσε συγκυριακά τη χώρα σε εναλλασσόμενες "φαντασιακές κοινότητες"⁸ αρχαίες και σημερινές, (και εξακολουθεί, ίσως, να το πράττει και σήμερα), έγινε, λοιπόν, αντικείμενο κραυγαλέων ιστοριογραφικών χειρισμών, αντιφάσεων και χρήσεων ανάλογα με συγκεκριμένες πολιτικές και ιδεολογικές προθέσεις⁹.

Ο "μοναρχικός" κομμουνισμός Τσαουσέσκου που επιδίωξε να χαράξει ανεξάρτητο εθνικό κομμουνιστικό πρότυπο και διαφοροποιημένη εξωτερική και αμυντική πολιτική δεν ήταν το πρώτο απολυταρχικό καθεστώς που γνώρισε η χώρα, η οποία είχε προηγουμένως περάσει από μοναρχία, φασισμό και στρατοκρατία. Πριν την επικράτηση του κομμουνισμού ο ρόλος του κομμουνιστικού κινήματος ήταν περιθωριακός και η στρατηγική αξία του Βουκουρεστίου περιορισμένη για την Δύση, με αποτέλεσμα να περάσει εύκολα η Ρουμανία στην επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης με παράλληλη

απώλεια εθνικών εδαφών υπέρ του νέου προστάτη. Έτσι εξηγείται η οικοδόμηση ενός συστήματος όπου το κομμουνιστικό κόμμα είχε αναχθεί σε οικογενειακό ζήτημα (Μούρτος 1991). Ο αγροτικός χώρος της Ρουμανίας έχει συχνά γνωρίσει άγρια φτώχεια και σκοτεινή βία. Κατά την σύσταση του Ρουμανικού εθνικισμού τον 19^ο αιώνα, ορόσημα του οποίου είναι η απελευθέρωση από τον Ελληνισμό¹⁰ και η κάθαρση του ισχυρά Σλαβικού λεξιλογίου, ο διαχωρισμός από τα υπόλοιπα Βαλκάνια δεν ήταν ακόμη έμμονη ιδέα (Todorova 1997). Ο Iorga δεχόταν ως βόρειο σύνορο της χώρας τον Δούναβη, αναγνωρίζοντας την σημασία της Βαλκανικής Χερσονήσου στην εξέλιξή της.

Η βίαιη και αιματηρή ανατροπή του Τσαουσέσκου δεν έλυσε το πρόβλημα της ταυτότητας. Οι διανοούμενοι ακόμη διχάζονται υπέρ ή εναντίον της θεωρίας του λατινογενούς νησιού¹¹ στην Βαλκανική με συγκεκριμένες επιπτώσεις στις κοινότητες ομοιότητας και πολιτισμού στα Βαλκάνια. Για την Todorova (1997), όπως και για την πλειοψηφία των ερευνητών και των Ευρωπαίων, η Ρουμανία εξακολουθεί απλώς να είναι Βαλκανική χώρα. Η ιδεολογική θεμελίωση φαντασιακών κοινότητων μπορεί να υπήρξε πειστική εσωτερικά (με εύλογες υποθέσεις για το αντίθετο), δεν ήταν όμως ιδιαίτερα πειστική προς το εξωτερικό. Ορισμένοι αποδίδουν τον διχασμό στην ύπαρξη της μεγαλύτερης μειονότητας στα Βαλκάνια¹² με 27% του πληθυσμού, μειονότητας που δεινοπάθησε από τους διωγμούς του Τσαουσέσκου¹³. Σχετική είναι η συμβολική εσωτερική διαίρεση ανάμεσα στον "προοδευτικό", "δυτικό", "παραγωγικό", "Γερμανικό" Βορρά και στον καθυστερημένο, παθητικό, φαναλιστικό, ηθικά διαβρωμένο Νότο¹⁴.

Για καιρό (μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980) η Ρουμανία παρέμεινε στο περιθώριο των προτεραιοτήτων

της Κοινότητας παρά το ότι υπήρξε η πρώτη χώρα που υπέγραψε πενταετή συμφωνία ένταξης. Οι σχετικές προϋπαθέσεις που τέθηκαν από την Κοινότητα είναι η πλουραλιστική δημοκρατία και η ευρεία οικονομική φιλελευθεροποίηση κατά το πρότυπο Πολωνίας και Ουγγαρίας. Η Ρουμανία διανύει περίοδο μεταβατικότητας και αυτοπροσδιορισμού στο πλαίσιο της σύμπτυξης αποκλινόντων πολιτικών και οικονομικών συστημάτων μέσα σε ένα κλίμα αδιαφορίας, διαφθοράς, άκρατου αντικομμουνισμού και ανύπαρκτης δημοκρατικής παράδοσης¹⁵ (Μούρτος 1991). Θεσμοί όπως η δικαιοσύνη δεν λειτουργούν ακόμη ικανοποιητικά με αποτέλεσμα να παραβλέπονται παραβιάσεις του νόμου. Για παράδειγμα, ο δικαστικός θεσμός που αντιστοιχεί στο Ελληνικό Συμβούλιο Επικρατείας δεν φαίνεται ευαίσθητος στην σημασία του σχεδιασμού και στην ανάγκη για σεβασμό της αρχαίας κληρονομιάς, όπως επίσης και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του περιβάλλοντος¹⁶. Η εκτίμηση¹⁷ ότι ο ρόλος της Ρουμανίας προσδιορίζεται από την γειτνίαση με την Ρωσία με δεδομένη την μεγάλη απόσταση από τις Βρυξέλλες δεν φαίνεται να ισχύει σήμερα, αφού το 1993 η χώρα έγινε δεκτή από την Κοινότητα ως υπό ένταξη μέλος και το 32^ο μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ το 1994 ήταν η πρώτη χώρα της Ανατολικής Ευρώπης που προσχώρησε στο ΝΑΤΟ. Εξάλλου, η δραματική πτώση του Τσαουσέσκου και η ανάληψη της προεδρίας από τον Ion Iliescu ήταν δύο αναμενόμενες και αποδεκτές από την Δύση εξελίξεις¹⁸.

Όλα τα κράτη της πρώην κομμουνιστικής ζώνης επιθυμούν ένταξη στην Ενωμένη Ευρώπη και αναζητούν να επανεφεύρουν την εθνική τους ταυτότητα και ιδεολογία καταφεύγοντας σε οικονομικά καιροσκοπικές διακηρύξεις πίστης στα Ευρωπαϊκά ιδανικά (Hroch

1996). Από την ανεξαρτησία της το 1881 μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο η Ρουμανία γνώρισε σημαντική ανάπτυξη με την βοήθεια γερμανικών κεφαλαίων. Την εποχή εκείνη η χώρα εμφανίσθηκε ιδιαίτερα ευκίνητη στην χορογραφία διμερών σχέσεων με σημαντικές Ευρωπαϊκές δυνάμεις, προφανώς βάσει συγκεκριμένων σκοπιμοτήτων. Στην στρωματογραφία των διεθνών επιρροών η Γερμανική προστέθηκε στην Ρωσική, που προϋπήρχε λόγω στρατιωτικών συμμαχιών εναντίον των Οθωμανών, και στην Γαλλική, που επικεντρωνόταν στην περιοχή του πολιτισμού, των ιδεών, της διοίκησης, της γλώσσας, και της νομοθεσίας.

Οι νέοι εθνικισμοί στηρίζονται σε βαθιά κρίση της παλιάς τάξης πραγμάτων με την κατάρρευση της νομιμότητας και των αξιών που την στηρίζαν. Η Δύση προβάλλει την "Βαλκανικότητα" ως τη νέα αντιπαράθεση πολιτισμένου Εαυτού και βάρβαρου Άλλου και ανοίγει τον δρόμο στον νέο Οριενταλισμό ως κυρίαρχό λόγο για την περιοχή αυτή. Η Τοδοροβα (1996, 1997) απο-δομεί αποτελεσματικά την εν λόγω αντιπαράθεση στα ιδεολογικά, ιστορικά και κοινωνικά συστατικά και αντίστοιχες προθέσεις της. Η κρίση αυτή συνοδεύεται από οικονομική ύφεση, από ευρεία κοινωνική παρακμή, και από λαϊκή δυστυχία. Ο συνδυασμός της κρίσης με το χαμηλό επίπεδο πολιτικής κουλτούρας και εμπειρίας της πλατιάς μάζας κάνει μερικούς να φοβούνται ότι η αντιστροφή του κλίματος μοιάζει ουτοπική.

Η συσώρευση αντιφατικών αναγνώσεων της σημερινής Ρουμανικής πραγματικότητας επιβάλλει την ανάγκη για κάποια ταξινόμηση αν θέλει κανείς να διατηρήσει την ελπίδα λογικής και μετα-λογικής κατανόησης (η ανάγκη για συναισθητική κατανόηση του ξένου θα προκύψει από τα παρακάτω). Βέβαια, η εμπειρία καθαυτή

παραμένει ισχυρότερη από το άθροισμα των μερών της, δηλαδή από τις σποισδήςποτε απόπειρες θεωρητικής ανάλυσης. Παρ' όλα ταύτα, σε μία κατ' αρχήν, διστακτική και ατελή κατάταξη θα συγκαταλέγονταν τα εξής:

1. Ο ρόλος των διανοουμένων στις καταγιστικές αλλαγές στην χώρα.
2. Το δυναμικό και οι παρελθούσες επιδόσεις της Ρουμανίας στην αναζήτηση εκδοχών ιδανικής χωρικότητας, οι οποίες περιλαμβάνουν παραλλαγές που αναφέρονται στην αρχιτεκτονική, στον αστικό, και στον αγροτικό χώρο.
3. Η συνολική ανάπτυξη της χώρας κατά την παρούσα μεταβατική φάση προς ένα μέλλον που υπόσχεται νέες δυνατότητες απορρέουσες από την σημερινή παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα.
4. Οι γεωγραφικές διασυνδέσεις με χώρες στην ευρύτερη περιοχή της Ρουμανίας, όπως η Ελλάδα, με την οποία η Ρουμανία συνδέεται με φίλτρα και δίκτυα αισθητικών, μνημονικών, αρχαιολογικών, ιστορικών και θρησκευτικών ομοιοτήτων, αναλογιών και παρουσιών. Τέτοιες διασυνδέσεις εμφανίζονται ισχυρές και σημαντικές κατά την παρούσα χρονική στιγμή.

Ας ρίξουμε μια αναλυτικότερη ματιά στα παραπάνω σημεία:

1. Η Ρουμανική Διάνοηση απέναντι στις Προκλήσεις του Παρόντος

Απέναντι σε όλες τις εθνικές ανατροπές και περιπέτειες ο ρόλος της διάνοησης της χώρας εμφανίζεται δυσλειτούργικός και διφορούμενος. Η ιδεολογική σύγχυση κολακεύοντας την ιδιαιτερότητα των διανοουμένων. Η

είναι πολύ παλιότερη από την εποχή του Τσαουσέσκου, ο οποίος προφανώς την εκμεταλλεύθηκε ως τα άκρα, κληρονομιά της μεγάλης, όσο και αντιβαλκανικής πρωτοποριακής παράδοσης του 1930, υπήρξε γόνιμη πνευματική παραγωγή που κυνηγήθηκε από το 1945 και μετά, ενώ η τυραννία του και τα οικονομικά φιάσκα του καθεστώτος θεωρήθηκαν από ορισμένους διανοούμενους μεγάλη πρόοδος σε σχέση με την Ρουμανία των βογιαρων και της φτωχής υπαίθρου. Η αντίθεση πόλης-περιφέρειας (δες Williams 1973), μια ιστορική σχέση αγάπης και μίσους η οποία θα μας απασχολήσει εκτενώς, αλλά και τα ιδεολογήματα των ιδίων των διανοούμενων που απορρέουν από την άρνησή τους να αποδεχθούν τον εαυτό τους και τις ρίζες τους στην Ρουμανία φθάνουν ακόμη σε πρωτοφανή ύψη.

Τα συμφέροντα των αγροτών δεν λήφθηκαν ποτέ υπ' όψιν από τις άρχουσες πολιτικές ελίτ (Todoroana 1997), και η απουσία αγροτικής μικροιδιοκτησίας στην Ρουμανία¹³, σε αντίθεση με τις άλλες Βαλκανικές χώρες, πρέπει να συνέβαλε σε εκείνη την ακινησία, την "αιωνιότητα" του αγροτικού κόσμου που αγγίζει και σήμερα τον επισκέπτη. Ένα κείμενο του Ευγένιου Ιονέσκο, πριν αυτός βρει καταφύγιο στην Γαλλία, που παραθέτει η Todoroana (1997, 47) δείχνει μία αποστροφή προς τους χωρικούς, που είναι μοναδική στα Βαλκάνια. Η Ρουμανική "Γενιά του 1930", λαμπροί και "αριστοκρατικοί" διανοούμενοι, μεταξύ των οποίων οι Mircea Eliade και Ευγένιος Ιονέσκο, ήταν αντιδημοκράτες και εναντιώνονταν στην αστική τάξη και το εμπόριο. Η φανταστική κοινότητα των διανοούμενων αυτών δεν ήταν καν η Κεντρική Ευρώπη αλλά αποκλειστικά η πεφωτισμένη προτεσταντική ή καθολική Δύση. Ο Ιονέσκο περιφρονούσε το σκοτάδι των Βαλκανίων, τους πονηρούς και σατράπες Ορθόδοξους ιερείς, τους

"πραγματικούς Θρακιώτες". Δύο πράγματα μπορεί να παρατηρήσει κάποιος εδώ: πρώτον, την αντίφαση της συσχέτισης οπισθοδρόμησης και Θράκης, στον βαθμό που η υποτιθέμενη προέλευση από τους Θράκες είχε προβληθεί ως βασικό στοιχείο της "Ρουμανικότητας". Δεύτερον, τον αρνητικό χρωματισμό της Ορθόδοξης θρησκευτικής παράδοσης από την διανόηση²⁰. Στο ζήτημα αυτό θα επανέλθουμε στο τέλος.

Η περικρρόνηση προς τον αγροτικό κόσμο περιείχε εντός της και άλλες αντιφάσεις. Ο κόσμος αυτός στους διανοούμενους όπως ο Emil Cioran προκαλούσε αποστροφή και ντροπή λόγω του ονειροπολήματος, των τιποτένιων βεβαιοτήτων του, της ηλιθιότητας και παθητικότητάς του (δικές του εκφράσεις στην Todoroana 1997, 47). Ο ίδιος όμως, φιλικός προς τον Χίτλερ, αποκλείοντας εκ των πραγμάτων την πιθανότητα να καταλάβει η χώρα του καλύτερη θέση μεταξύ ισχυρών όπως η τότε Γερμανία και αδυνάτων όπως οι υπόλοιποι Βαλκάνιοι, ήλπιζε τουλάχιστον στην επικράτηση της Ρουμανίας ως ενδιαμεσου πολιτισμού στα Βαλκάνια, και έκανε ποίηση την σώφρονα τάση των Ρουμάνων να σέρνουν αλυσίδες και να υποφέρουν υπομονετικά, την αρχοντιά της δουλείας ("το σκυμμένο κεφάλι δεν κόβεται" είναι Ρουμανικό γνωμικό). Το πράο και μελαγχολικό ειδύλλιο είναι προσφιλές και στους συντηρητικούς "επαναστάτες" του '30. Συγγραφείς όπως οι Εμινέσκου και Ζαμφιρέσκου²¹ εξαίρουν τα υγιή εθνικά στρώματα εναντίον των διαχειριστών που πλούτισαν καταστρέφοντας τον δεσμό με την γη, τόσο σημαντικό για την εθνική ταυτότητα, και ιστορικοί όπως ο Iorga στράφηκαν στα αδιαπέραστα βάθη της λαϊκής ζωής, στην ριζωμένη από αιώνες καθημερινότητα της ταπεινής ζωής. Πυκνές είναι οι αναφορές στην "λαϊκή παθητικότητα" ή ακόμη και "ραγιαδισμό"²². Έτσι, ενώ

η διανόηση έστρεψε τα νώτα προς τα λαϊκά αιτήματα, στην λογοτεχνία το χωριό και ο φυσικός κόσμος με την γαλήνη ή τα άγρια ξεσπάσματά του παραμένουν το προνομιακό κέντρο όρασης και ερμηνείας του κόσμου παρά την άνοδο των αστικών στρωμάτων. Η Γενιά του 1930 με τον ρομαντικό αντικαπιταλισμό της εξιδανίκευσε τον αρχαϊκό αγροτικό κόσμο και το ειδυλλιακό τοπίο (δες παρακάτω, και Μάγκρις 2002). Η Ιστορία της Ρουμανίας του Ντίνου Γκιουρέσκου διαποτίζεται από την αρμονία του τοπίου και την ανάσα του δάσους που καταφέρνει να συμβολίζει αντιφατικά πράγματα, όπως είναι η αιώνια ηρεμία και ταυτόχρονα το ιστορικό γίγνεσθαι (ο.π., 503).

Η εγκατέρευση εμφανίζεται σαν κλισέ της Ρουμανικής ψυχής, όπως προκύπτει από τον μυθιστοριογράφο της εθνικής επταετίας Mikail Sadoveanu, και οι λαϊκές μπαλάντες τραγουδούν την έτοιμη για θυσία πραότητα. Η Ιστορία του Ρουμανικού Λαού²³ αναδεικνύει ένα λαό εργατικό και βαθιά δημοκρατικό που δεν θέλησε να εξουσιάσει άλλους, ο οποίος μπορούσε εύκολα να υποταχθεί στο "σοσιαλιστικό" μοντέλο του Τσαουσέσκου (Μάγκρις 2002). Όμως οι ντετερμινιστικές ερμηνείες της παθητικότητας²⁴ πρέπει να αποκλεισθούν. Αντίθετα, το φαινόμενο αυτό μοιάζει ταυτόχρονα κοινωνικά και ιστορικά παραγόμενο (και παράγον) λόγω του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της γης, που είναι μία ιστορικά διαμορφωμένη πραγματικότητα, η οποία έχει προκαλέσει ξεσηκωμούς και εντάσεις ανάμεσα στην πόλη και την περιφέρεια στο παρελθόν (δες Χολέβα 1994). Επίσης, λόγω της συστηματικής άρνησης των διανοουμένων της χώρας να αποτελέσουν "οργανικό" τμήμα των λαϊκών απελευθερωτικών αγώνων ως οι "οργανικών διανοουμένων" του Antonio Gramsci, όπως έγινε και πάλι φανερό από την ουσιαστική απουσία

τους στην κατάρρευση της τυραννίας του Τσαουσέσκου. Ένας τρίτος λόγος είναι η μετατροπή του ανθρώπινου σώματος σε εργαλείο έξης προς την υποταγή και την ταξική καθήλωση μέσα από την καθημερινή επανάληψη της χειρονομίας, όπως έχει θαυμάσια ερμηνευθεί από τον Pierre Bourdieu (1980, 2002). Έτσι, διαφοροί σχολιαστές αποδίδουν σε τρεις κυρίως παράγοντες τόσο τον συστηματικά ανενεργό και παθητικό ρόλο της χώρας στις ευρύτερες ευρωπαϊκές εξελίξεις, που υπολείπεται της δυναμικότητας γειτνιαζουσών εθνικών ομάδων, όσο και την ζοφερή και χαώδη κατάσταση της σημερινής Ρουμανίας. Συγκεκριμένα, στην γεωστρατηγική θέση ("μειονεκτικότητα" κατά τον Μούρτο 1991) της χώρας, στην συχνά συγκρουσιακή πολυεθνική του υπόσταση²⁵, αλλά και στην προαναφερθείσα απάθεια του Ρουμανικού λαού²⁶. Η χώρα έχει ιστορικά περιορισθεί σε παροδικές και εναλλασσόμενες συμμαχικές διευθετήσεις και στην αναζήτηση ευκαιριακού προστάτη (όπως προκύπτει και από τα παραπάνω). Παρ' όλα ταύτα, ορισμένοι διανοούμενοι όπως ο Iorga επεδίωξαν να αντλήσουν δύναμη από το παρελθόν για να παλέψουν εναντίον δεινών του παρόντος (Μάγκρις 2002).

Με την επικράτηση του κομμουνισμού οι εντάσεις συνεχίσθηκαν στο εσωτερικό της πολιτικής ελίτ. Η "Ρουμανοποίηση" του Κομμουνιστικού Κόμματος Ρουμανίας επήλθε μόλις το 1962, και οι αντιπαραθέσεις μεταξύ "γγενών" και "Μοσχοβιτών" παρέμειναν τουλάχιστον μέχρι την διαφοροποίηση του Βουκουρεστίου από την Μόσχα (δες Μούρτο 1991). Η Ρουμανική Εκκλησία δεν υπήρξε ποτέ ισχυρή, και η εργατική τάξη προφανώς δεν μπόρεσε να λειτουργήσει ως παράγοντας κοινωνικής συσπείρωσης λόγω της παρουσίας τριακοσίων χιλιάδων εγκάθετων, επίσημων

πληροφοριοδοτών του καθεστώτος²⁷.

Στην σημερινή μετα-σοσιαλιστική εποχή, η νοσταλγία για την "επαναστατική", αντι-βαλκανική Γενιά του 1930 κυριαρχεί στον πνευματικό ορίζοντα της χώρας και πολλοί διανοούμενοι ταυτίζονται μαζί της²⁸, υποπίπτοντας σε μία ακόμη αντίφαση: από την μία η ένταξη στην Ενωμένη Ευρώπη εμφανίζεται ως πανάκεια και από την άλλη η χώρα θα ενωθεί με χώρες της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης που η "Γενιά" απέρριπτε ως βάρβαρες και καθυστερημένες, ως ανίκανες να μετάσχουν της Ευρώπης.

Ακόμη και σήμερα διανοούμενοι και δημιουργοί, όπως οι αρχιτέκτονες, τείνουν προς μια κορπορατίστικη, "αριστοκρατική" στάση. Τούτο οφείλεται στην αγκίστρωσή τους σε παλιά προνόμια και αίγλη που προέρχονται από την πομπώδη "Γαλλική περίοδο" της Ρουμανικής αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας, αλλά και της αστικής κοινωνίας στο σύνολό της. Οι αρχιτέκτονες, θαμπωμένοι από το ένδοξο παρελθόν του επαγγέλματος, το οποίο τους εκθέτει σήμερα στον κίνδυνο της ψευδούς συνείδησης, αποφεύγουν να αντικρίσουν τον δευτερεύοντα κοινωνικό τους ρόλο, ή τις αστοχίες και τους περιορισμούς του πεπατημένου τρόπου σκέψης, όπως είναι η μηχανική μίμηση ξένων πρότυπων. Η Ελένη Φεσσά Εμμανουήλ (2001) υποστηρίζει ότι πολύ λίγο επηρεάζει την ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα η γνώμη και τα έργα των αρχιτεκτόνων. Αν και το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει αυτή την στιγμή στην Ρουμανία, οι αρχιτέκτονες γνώρισαν εποχές μεγάλης αίγλης από την ίδρυση της χώρας και μετά. Μερίδα τους συναίνεσε και συνέδραμε την εξουσία στους πολεοδομικούς, αισθητικούς και μνημονικούς βιασμούς του αστικού χώρου του Βουκουρεστίου αλλά και δεκάδων άλλων πόλεων από το καθεστώς Τσαουσέσκου, θυμίζοντάς

μας την "απολιτική" μεγαλομανία ορισμένων πρωτοπόρων του μοντερνισμού, όταν οι μηχανικοί απέκτησαν σημαντικό ρόλο σε θέματα κοινωνικής οργάνωσης²⁹. Η έλλειψη στοχασμού πάνω σε ευρύτερα χωρικά και αναπτυξιακά προβλήματα είναι σήμερα ιδιαίτερα αισθητή, την στιγμή μάλιστα που η αρχιτεκτονική θεωρία στρέφεται σταδιακά από το επίπεδο της ταυτότητας του μεμονωμέ-νου αρχιτεκτονήματος σε αυτό του βιωμένου, πολυσήμαντου και πολύπλοκου αστικού χώρου (δες Τζιρτζιλάκη 2000).

Η σημερινή κατάσταση στις πρώην Ανατολικές χώρες είναι από πολλές απόψεις μοναδική στην Ευρωπαϊκή ιστορία (Hroch 1996). Η παλιά τάξη βασισμένη στην σχεδιασμένη οικονομία και την εξουσία της νομενκλατούρας εξαφανίσθηκε απότομα αφήνοντας ένα κοινωνικό και πολιτικό κενό. Σε αυτές τις συνθήκες νέες ελίτ εκπαιδευμένες στο παλαιό καθεστώς βρέθηκαν επικεφαλής των εθνικών κινημάτων και κατέλαβαν γρήγορα ηγετικές θέσεις στην κοινωνία. Η πάλι στο εσωτερικό των στρωμάτων αυτών για προνομιακές θέσεις έχει ως τώρα προκαλέσει σφοδρότατες συγκρούσεις συμφερόντων στην μετακομμουνιστική κοινωνία. Στην Ρουμανία, η παλιά κομμουνιστική "αριστοκρατία" τείνει να ταυτίζεται με την νέα ηγετική ελίτ, και καταφέρνει να εξασφαλίζει ειδικά προνόμια.

Ας περάσουμε τώρα σε μία άλλη διασταση της σημερινής Ρουμανίας.

2. Το Δέλτα του Δούναβη και οι Ιδανικές Χωρικό-τητες της Νότιας Ρουμανίας

Το σύνορο μεταξύ εδώ και αντίπερα, γνωστού και αγνώστου αποτελούν τη διαλεκτική συνιστώσα του Δούναβη. Ο Δούναβης όντας Γερμάνο-μαγίαρα-σλαβο-

ρουμανο-εβραιοί ποταμός αποτελεί από μόνος του μία οικουμένη, locus classicus αναζήτησης ταυτότητας, όριο ανάμεσα στον "πολιτισμένο" και τον "καθυστερημένο" κόσμο (για το τελευταίο δεξ Τοδορονα 1997). Στα μυθιστορήματά του ο Zaharia Stancu περιγράφει έναν Δούναβη ταραγμένο και φουρτουνιασμένο που αφρίζει συρράξεις και ιστορία, πείνα και ξυπολυσιά των αποκτηνωμένων από την δουλεία χωρικών, αλλά και την ετοιμότητα τους για ξεσηκωμό εναντίον μίας καταπίεσης μεταμορφωμένης σε μοίρα, όπως το 1907 (Μάγκρις 2002).

Η περιοχή των εκβολών του Δούναβη είναι ένα πολύτιμο περιβαλλοντικό θεματοφυλάκιο σε μια εποχή περιβαλλοντικού υποβιβασμού και, παράλληλα, έντονου ενδιαφέροντος για θέματα περιβαλλοντικής βιωσιμότητας³⁰ (δεξ Harvey 1996; Γετίμη 2000). Στα εδάφη της Ρουμανίας ο ποταμός διασχίζει μια μεγάλη επίπεδη έκταση, σχηματίζοντας ένα υδάτινο σύμπαν με έλη, τενάγη, παραποτάμους, μικρές νησίδες, όπου τα όρια μεταξύ στεριάς και νερού είναι ασαφή και συνεχώς μεταβαλλόμενα (εικόνα 1).

ΕΙΚΟΝΑ 1. Χαρακτηριστικό τοπίο της ευρύτερης περιοχής του Δέλτα του Δούναβη.

Ο ποταμός είναι πλωτός στους τρεις κύριους βραχίονες του Δέλτα, δηλαδή του Σουλινά, κεντρικό και συντομότερο, της Κίλιας προς Βορρά, και του Αγίου Γεωργίου

προς Νότο. Η πόλη-λιμάνι Tulcea (Τούλτσεα) βρίσκεται στην κορυφή του τριγώνου του Δέλτα προς την πλευρά της ενδοχώρας. Είναι συγκοινωνιακός κόμβος και

επίδοξη τουριστική και βιομηχανική πόλη με εγκαταστάσεις που σήμερα σκουριάζουν δίπλα στο νερό, συμβάλλοντας στην ανεξέλεγκτη μετά τις αρχές της δεκαετίας του 1960 μόλυνση του περιβάλλοντος. Τόσο το περιβάλλον του ποταμού όσο και της Μαύρης Θάλασσας εξακολουθούν να υποβαθμίζονται αν και καταβάλλονται προσπάθειες για το αντίθετο, προκειμένου να σωθεί ο παραποτάμιος και παράκτιος κόσμος που παραμένει μοναδικά πλούσιος²³ (δες Κορομηλά 2001, 93 και 103).

Τα στοιχεία μοναδικής αυθεντικότητας, το νερό, η αφθονία χλωρίδας και πανίδας του Δέλτα, τα αρχαιολογικά ερείπια, τα ίχνη διαφορών πολιτισμών, οι χρωματικές κλίμακες, οι ορίζοντες, μεταδίδουν στιγμιαία την αίσθηση του σταματημένου χρόνου σε εποχή υπερ-τοπικότητας και συμπιεσμένης χρονικότητας (δες Harvey 1989). Το Δέλτα είναι ένας θύλακας προ-μοντέρνας χωροχρονικότητας, η οποία αμφισβητεί αλλά και επικυρώνει την παρούσα μεταμοντέρνα κατάσταση. Τα τοπία που ανοίγονται εμπρός στα έκθαμβα μάτια των ταξιδιωτών ενώ το σκάφος τους γλιστρά πάνω στο ποτάμι αναβιώνουν ορισμένες από τις τυπικές ειδυλλιακές εικόνες του ιμπρεσιονισμού, ιδιαίτερα στην αρχή του ταξιδιού που ξεκινά από την Tulcea, όταν οι ταξιδιώτες βλέπουν ή θυμούνται ακόμη όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν ένα λιμάνι, όπως πλεούμενα κάθε μεγέθους και λειτουργίας, περιλαμβανόμενης και της στρατιωτικής, το ποτάμι ως στοιχείο του αστικού τοπίου, την λιμενική υποδομή, τις μαούνες, τους λιμενεργάτες, τους γεραμούς, τα βιομηχανικά κτίρια και τις αποθήκες. Το τοπίο θυμίζει την εθνική περηφάνια των Γάλλων ιμπρεσιονιστών όταν κατέγραφαν τα πρώτα βήματα του μοντερνισμού ως μέρους της προοπτικής του Διαφωτισμού (Enlightenment project)²².

Τα πράγματα αλλάζουν σύντομα, ωστόσο, όταν το σκάφος μπαίνει όλο και βαθύτερα μέσα σε ατελείωτους υδάτινους διαδρόμους αφήνοντας πίσω τον "πολιτισμό" και περνώντας σε ένα χώρο που πλανάται ανάμεσα στον μύθο και την πραγματικότητα. Ψάθινες ή καλαμένιες καλύβες που υπενθυμίζουν την ξύλινη καλύβα την οποία ο Βιτρούβιος θεωρεί το πρότυπο των μεγάλων κλασικών ναών, μικρές καλλιέργειες με φρούτα και λαχανικά δίπλα στο νερό, φτεροκοπήματα πουλιών, πλούσια βλάστηση υδροχαρών φυτών και δέντρων, ομάδες ψαράδων ή αγελάδων, γυμνά νήπια που μπαينوβαίνουν στο νερό, όλα συμβάλλουν στην θερμή εντύπωση μιας πάντοτε-ήδη παρούσας κοινότητας ανθρώπων που χαιρετούν και κοιτάζουν ο ένας τον άλλο επικοινωνώντας μέσα στο σώμα της φύσης (εικόνα 2).

Οι ιμπρεσιονιστικές εικόνες τοπίων πλημμυρισμένων με νερό, συνηθισμένο φαινόμενο σε όλη την περιοχή του Δέλτα, ή απλώς με διαφορους τόνους του πράσινου και του κίτρινου παίρνουν την θέση τους στην οπτική μνήμη από τα τοπία της Νότιας Ρουμανίας σε διαστρωματώσεις, όπως:

Εικόνες με αμάξια που τα σέρνουν άλογα μέσα σε καταπράσινες καλλιέργειες (εικόνα 3).

ΕΙΚΟΝΑ 2. Ψαράδες στο Δέλτα του Δούναβη.

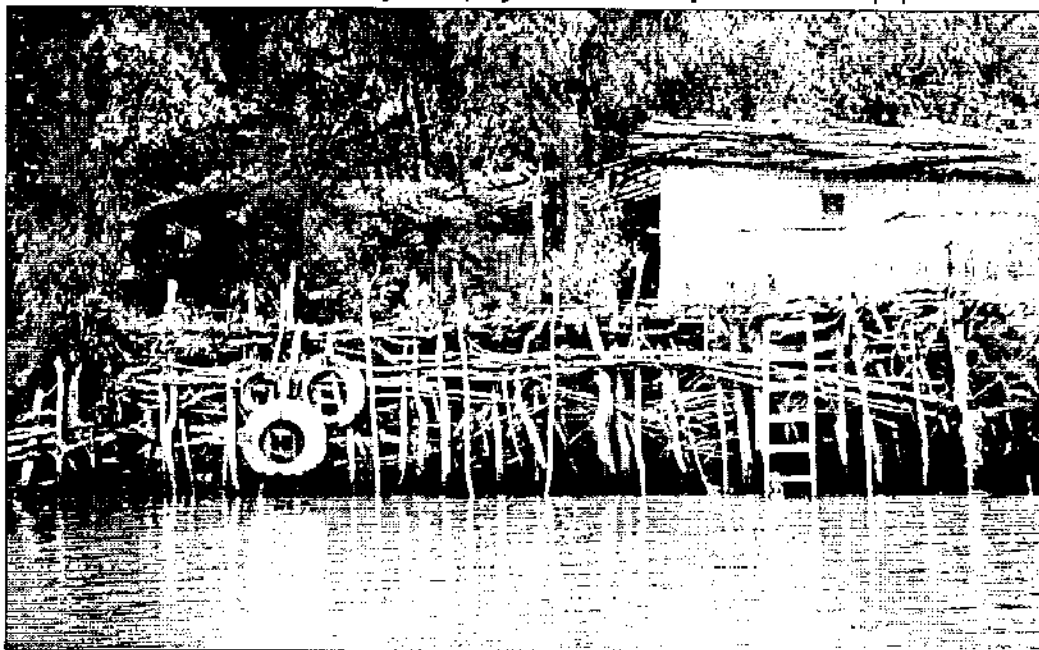
ΕΙΚΟΝΑ 3. Χωρικοί στην "άχρονη" Ρουμανική φύση το έτος 2000.

Θημωνιές που παραπέμπουν στον Monet. Πρωτόγονα πορθμεία που τριζοβολούν ενώνοντας επικίνδυνα τις δυο όχθες του ποταμού όπως στην είσοδο στην Βραίλα από το Smardan. Παλιά πηγάδια με στόμια από καλοδοουμένο ξύλο πάνω σε ιστορικές διαδρομές όπως η διαδρομή Βραίλα-Buzau. Τοπία με αμπέλια και χωριά με

χαρακτηριστικές Ορθόδοξες εκκλησίες που έχουν τρούλους με ψηλά τύμπανα. Αυτό το σπτικό υλικό προστίθεται ως μνήμη στην κλασσική, οργανωτική και δομική λιτότητα των ερειπίων της Ιστρίας και στην εξαιρετική ομορφιά των πράσινων χρωμάτων και των οριζόντων της (εικόνα 4).

ΕΙΚΟΝΑ 4. Ψάθινες καλύβες δίπλα στο νερό του Δούναβη.

Φίδια προστατεύουν τον ερειπιώνα, χθόνια "πνεύματα του τόπου" (genii loci). Η Ιστρία, ιδιαιτέρως προκαλεί ποιητικούς συνειρμούς και θυμίζει τον Σεφέρη (1981) και την αγωνιά του για την τύχη των Δελφών στα πρώτα χρόνια της "αγιοποίησης" τους ως μεγάλου αρχαιολογικού χώρου η οποία συνοδεύτηκε από το άνοιγμα στις τουριστικές ορδές. Η γεωμετρική αυστηρότητα της Ιστρίας έρχεται σε δυνατή αντίθεση με την διακοσμητική πληθωρικότητα της αστικής αρχιτεκτονικής του 19ου και του 20ου αιώνα που εμφανίζει μια σχεδόν τυφλή λατρεία των Γαλλικών υποδειγμάτων και της Γαλλικής

κουλτούρας³³.

Οι εικόνες αυτές λαμπρής ωραιότητας συνδέονται με πολλά ιστορικά στρώματα της αναζήτησης περί το "ιδανικό τοπίο", στην οποία θα στραφούμε τώρα συνοπτικά, γιατί η αναζήτηση αυτή, πιστή στην επαναστατική της ιστορία, φαίνεται ικανή να επισπεύσει δύο σημαντικά επίπεδα ανταπόκρισης, τα οποία σήμερα λείπουν αισθητά:

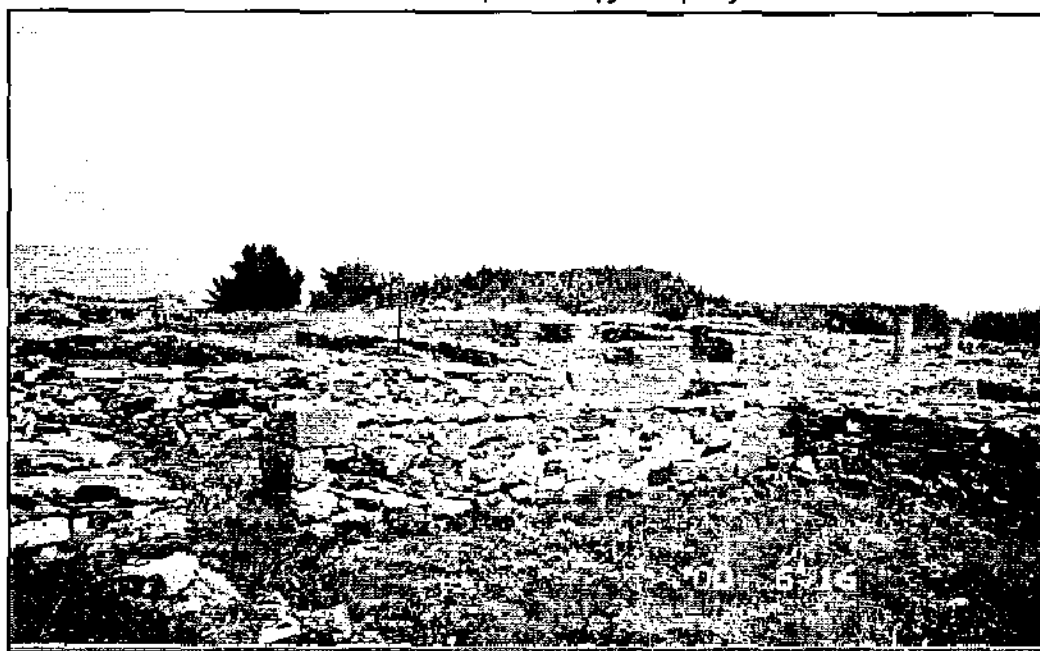
- Από την μια πλευρά, μια κριτική εγρήγορση αναφορικά με τα ισχυρά και ασθενή σημεία των διαφορών

εκδοχών ιδεατότητας και της τύχης τους στην Ρουμανία.

- Από την άλλη, μια δημιουργική ανταπόκριση στην πρόκληση της προηγούμενης αρχιτεκτονικής δημιουργίας που χαρακτηρίζεται από υψηλή ποιότητα και αυθεντικότητα.

Ο λόγος περί το ιδανικό τοπίο αρμόζει στην οπτική συγκίνηση που προσφέρει το “βαθύ” Δέλτα³⁴. Η μακραίωνη Ρουμανική ζωή χαρακτηρίζεται πράγματι από την επανάληψη και την αργή εξέλιξη του αγροτικού κόσμου, με σπιτάκια και ξύλινες εκκλησίες, στέγες από άχυρο και λάσπη (εικόνα 5).

ΕΙΚΟΝΑ 5. Ερείπια της Ιστορίας

Είναι πολιτισμός του ξύλου που απηχεί την μνήμη των μεγάλων δασών όπου οι χωρικοί αναζητούσαν καταφύγιο από τον εισβολέα. Στοιχεία που είναι παρόντα στις Ρουμανικές εκδοχές ιδανικών τοπίων μας παραπέμπουν στις ακόλουθες ερμηνείες του Shama (1995): το δάσος απηχεί αρχέτυπα μακροζωίας, αντοχής, θυσίας και ανάστασης, σωτηρίας στον παράδεισο. Τα δέντρα εκπληρώνουν την ανάγκη έκφρασης μεγέθους και καθαρότητας περιγραιμμάτων. Οι ποταμοί συνδέουν την εικόνα βίαιης καταστρεπτικότητας με την ευεργετική

αφθονία, όπως και μύθους κίνησης, μακροβιότητας, θανάτου και αναβίωσης τόσο ατόμων όσο και εθνών με χαρακτήρα άλλοτε ορμητικό και άγριο, άλλοτε αργό και σκοτεινό.

Η φύση στα ιδανικά (όπως και στα πραγματικά) τοπία είναι σύνθετη. Ο τρόπος με τον οποίο συντίθενται τα φυσικά στοιχεία αντανακλά μια επιλογή, μια δήλωση του δημιουργού σχετικά με το πως θα έπρεπε να είναι ο κόσμος. Οι ζωγράφοι ιδανικών τοπίων αναπαράστησαν τις βέλτιστες συνθήκες για την ανθρώπινη

διαβίωση: ευθαλή δέντρα, φως και νερό, στοιχεία αντίστοιχα με αυτά που υπάρχουν στο Δέλτα. Το "ιδανικό τοπίο" ως αναζήτηση και περιεχόμενο περιέχει, όμως, αμφισημίες που επισημαίνονται από την Rossholm-Lagerlof (1990): Η απρόβλεπτη ελευθερία της ζωγραφικής τοπίου συνιστούσε απειλή για τους ισχυρούς της ημέρας κατά τον 17^ο αιώνα, παρ' όλο που ο Claude Lorrain αναπαριστούσε τον κόσμο ως ένα θερμό, αρμονικό, ασφαλές μέρος εκπληκτικού φωτός και ποιητικού αισθήματος. Τα θέματα δεν ήταν εντελώς δεδομένα, ενώ το τι ήταν ιδεατό παρέμενε ανοικτό ερώτημα για τις διαφορές κοινωνικές τάξεις. Οι ζωγράφοι έφερναν αντιμέτωπο τον θεατή με το άγνωστο και το απαρατήρητο κατά τρόπους που πρόβαλλαν υπαρξιακές αποχρώσεις αλλά και νέες δυνατότητες ύπαρξης στον κόσμο. Αυτή η αντιπαράθεση συμβαίνει γιατί ο όρος "φύση" μπορεί να παραπλέμψει σε απτές πραγματικότητες αλλά και σε πλέγματα προθέσεων και ευκαιριών ελέγχου αυτών των πραγματικοτήτων³⁵.

Δυο πράγματα πρέπει να τονισθούν εδώ αναφορικά με τον μοντερνισμό: Πρώτον, η σημασία που έχει η αύρα της ποίησης, της μαγείας και του μύθου, τα οποία περιέχονται στις διαφορές εκδηλώσεις και παρουσίες της ιδανικής χωρικότητας³⁶ αφού εκεί αναμετράται ο μύθος με την πραγματικότητα, το λογικό με το ά-λογο. Η πεποίθηση της Rossholm-Lagerlof ότι ο κήπος είναι δεξαμενή των πιο ακριβών μας ελπίδων ισχύει για τον υδάτινο και φυτικό κήπο του Δούναβη με την αέναα "μοντέρνα", σε διαδικασία γέννησης φύση του (νέα νησάκια είναι σε διαδικασία σχηματισμού συνεχώς). Δεύτερον, και προκύπτει από το προηγούμενο, είναι φανερό ότι οι εξω-λογικοί τρόποι χαρτογράφησης του κόσμου είναι απαραίτητοι δίπλα στους λογικούς για

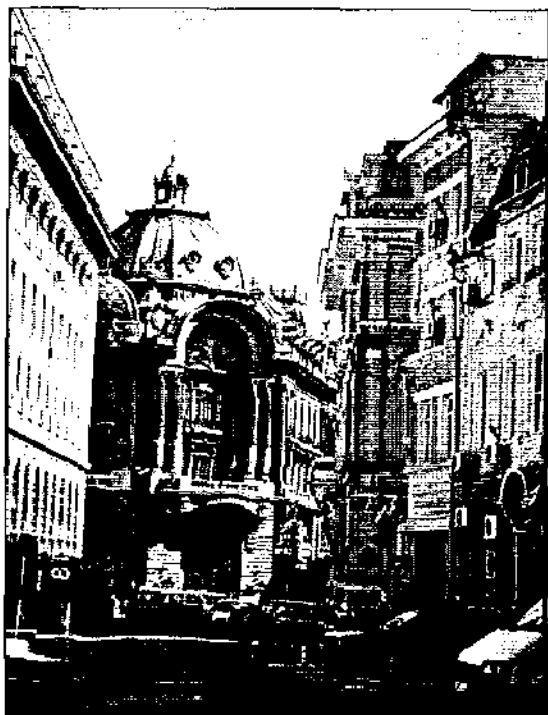
την προσέγγιση στο καυτό ζήτημα του κατάλληλου αναπτυξιακού μοντέλου για την περιοχή (δες Goulet 1981).

Η Ρουμανική κοινωνία/χώρος έχει στο παρελθόν επιδοθεί στην αναζήτηση ιδεατότητας σε επίπεδο λογοτεχνίας, ιστοριογραφίας, αλλά και αρχιτεκτονικής. Σε αρχιτεκτονικό επίπεδο οι μορφές που έχει προσλάβει η αναζήτηση αυτή είναι σε μία πρώτη κατάταξη οι εξής:

- Ο κλασικισμός της Ελληνικής και της Ρωμαϊκής εποχής³⁷. Αυτό το είδος ιδεατότητας βρίσκεται σε κίνδυνο σήμερα, σε μια χώρα όπου μόνον τα μισά περίπου κτίρια κτίζονται κατόπιν οικοδομικής άδειας, και όπου οι σχετικές εξουσίες βρίσκονται στα χέρια τοπικών και όχι κεντρικών υπηρεσιών³⁸. Η πλημμελής μεταχείριση Ρωμαϊκών αρχαιοτήτων στο παλίμψηστο του κεντρικού Βουκουρεστίου οφείλεται μάλλον στις ελλείψεις κονδυλίων για τον πολιτισμό αλλά και στην χαμηλή εκτίμησή τους από τον γενικότερο πληθυσμό.
- Η αστική ιδεατότητα-μίμηση της Γαλλικής αρχιτεκτονικής. Αυτή εξέφρασε τις αισθητικές προτιμήσεις της αστικής τάξης της χώρας στην διάρκεια του 19ου και του 20ου αιώνα³⁹. Το νεοκλασικό (αλλά και το νεογοτθικό) στυλ εμφανίσθηκαν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Τότε ενεργοποιήθηκαν στο σχεδιασμό δημόσιων κτιρίων και Γάλλοι αρχιτέκτονες, γιατί οι ντόπιοι δεν επαρκούσαν. Οι μεγάλες προθέσεις στην σκηνογραφία της πόλης είναι φανερές (εικόνα 6), αλλά το αποτέλεσμα τους συνθέτει κατά τον Μάγκρις ένα Φραγκοβουλκανικό Παρίσι, το προϊόν συνδυασμού μεγαλεπήβολης πρόθεσης, ερωτισμού, παζαριού, μιζέριας, μίξης αστικού με χωριάτικο⁴⁰. Τόσο ο κλασικισμός όσο και ο εκλεκτικισμός του Βουκουρεστίου είναι πιο emphatic, με διακόσμηση που

χαρκτηρίζεται από *hoitor vacui*, και βαρείς. Αν και υπερβάλλει ως προς το 'απόλυτο' και το 'θείκό' του καλού γούστου στο Παρίσι, ο Μάγκρις θέτει έμμεσα το ζήτημα της μετάγγισης γούστου από κοινωνία σε κοινωνία, της διαδικασίας θαυμαστικής μίμησης και "εκπολιτισμού" με τις στοχαστικές ή λαϊκότερες και αυθόρμητες προσαρμογές της, και της παραγωγής νέας αυθεντικότητας από την σύμμιξη υλικών "υψηλής" (θείου προορισμού) και "χαμηλής" (ταπεινής, ρυπαρής, χαμερπούς) αισθητικής. Όπως λέει χαρακτηριστικά, η διαχυση της ιδέας στις διαφορες διαβαθμίσεις της ύλης δεν αποτελεί εκφυλισμό και απώλεια αλλά μπορεί να συνεπάγεται σκοτεινή παρόρμηση λύτρωσης.

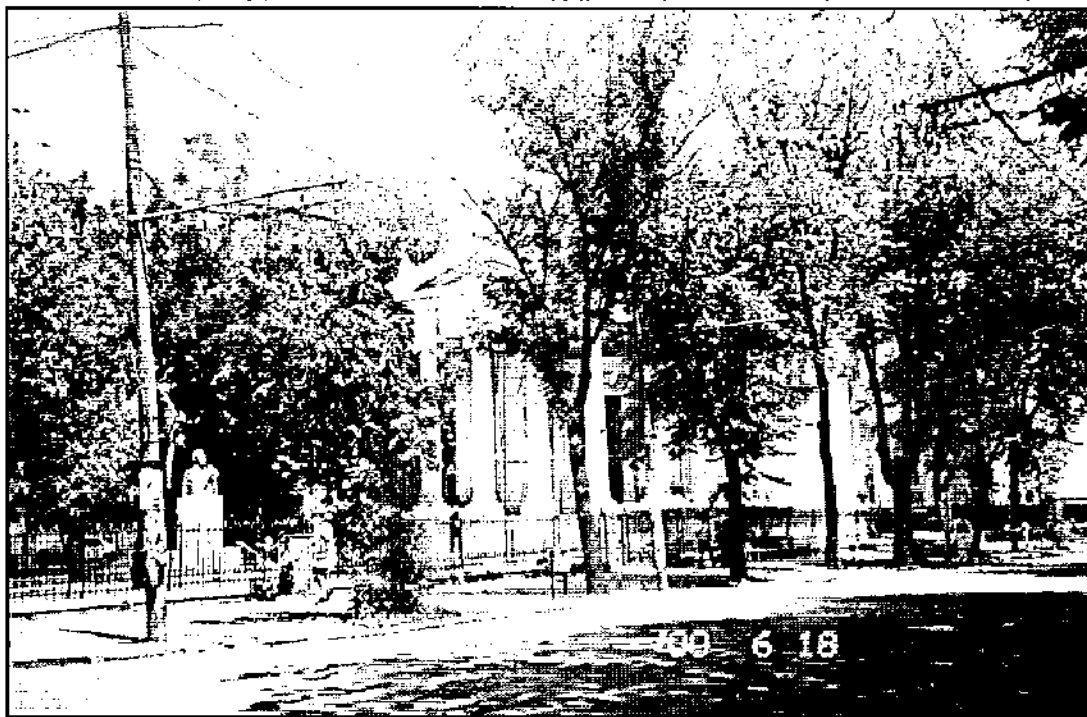
ΕΙΚΟΝΑ 6. Η "Γαλλική" σκηνογραφία του αστικού χώρου του Βουκουρεστίου.

- Η "πόλη-κήπος", η οποία ταιριάζει θαυμαστά με τους άφθονους υδάτινους πόρους και τα άλση που περιβάλλουν το Βουκουρέστι (εικόνα 7). Ανεπτυγμένο κυρίως οριζόντια, με τα πράσινα πάρκα και τα βουλεβάρτα που οδηγούν σε απόμερες λίμνες, επαύλεις του 19^{ου} αιώνα, κατοικίες *fin de siecle*, και νεοκλασικά μέγαρα, το Βουκουρέστι χαρακτηρίζεται από μία μεγαλόπρεπη και ανέμελη περιφρόνηση του χώρου που του προσδίδει ευάερη αριστοκρατικότητα. Ο σχεδιασμός κήπων είχε ξεκινήσει στη χώρα από τον 17^ο αιώνα⁴¹. Η Γαλλική επίδραση είναι μεγάλη και εδώ. Πράσινοι χώροι όπως ένα τεράστιο πάρκο στο κέντρο της πόλης, το πάρκο *Cispişiu*, υλοποιήθηκαν μετά το 1848 πάνω σε Γαλλικά πρότυπα⁴².

- Το ρομαντικό νεορουμανικό στυλ. Πρόκειται για την μεταφορά στον αστικό χώρο μιας ισχυρής μίμησης της αισθητικής της περιφέρειας τόσο σε αρχιτεκτονικά στοιχεία (όπως το ημίξεστο ξύλο) όσο και σε ολόκληρα κτίρια, όπως στις "αγροικίες" σε διαφορες γειτονίες του Βουκουρεστίου από το τρίτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Εξ άλλου, ο ιστορικός της αρχιτεκτονικής *Ionescu* (1937) θεωρεί την εποχή εκείνη ως εποχή εθνικής συνειδητοποίησης (που κατέστησε επίσης δυνατή την συντήρηση αρχαίων μνημείων). Η αναζήτηση αυτή για ένα Ρουμανικό αρχιτεκτονικό ύφος που εντάθηκε από τα τέλη του 19ου αιώνα και μέχρι τον Μεσοπόλεμο μας θυμίζει την πεποίθηση των *Tzonis και Lefavre*⁴³ ότι ο κριτικός τοπικισμός είναι μεν μία γέφυρα από την οποία κάθε ανθρωπιστική αρχιτεκτονική πρέπει να περάσει, αλλά παράλληλα πρέπει και να εξετάζεται κατά περίπτωση, γιατί μπορεί να χαρακτηρίζεται από συντήρηση και σωβινισμό.

ΕΙΚΟΝΑ 7. Κήπος με νεοκλασσικό ναόσχημο κτίριο στο κέντρο του Βουκουρεστίου.

- Η πρώιμη μοντέρνα αρχιτεκτονική του 20ου αιώνα, η οποία, πιστή στις κοινωνικές και ουτοπικές αναζητήσεις της, παρήγαγε ορισμένα θαυμάσια παραδείγματα τόσο εξατομικευμένης αρχιτεκτονικής όσο και ολόκληρων μικρών γειτονιών με ανθρώπινο χαρακτήρα. Το ρασιοναλιστικό ιδίωμα του μοντερνισμού απέδειξε την δυνατότητά του για ευφάνταστες λύσεις που αποπνέουν ελευθερία.
- Η αρνητική ιδεατότητα του “πεπτωκότος” σοσιαλιστικού μοντερνισμού. Πρόκειται για ψηλά κτίρια για την εργατική τάξη που ανέγειρε ο αυτοπεριβεβλημένος με μυθικές ιδιότητες Τσαουσέσκου. Η μαγική λέξη στα χρόνια του ήταν η “συστηματοποίηση”, δηλαδή αυτό που ο Giurescu (1989) ονομάζει “ξύρισμα” της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της χώρας τόσο στις

πόλεις όσο και στην περιφέρεια: η ισοπέδωση 8.000 χωριών σε σύνολο 13.000, που ακολουθήθηκε από την μεταφορά των αγροτών, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να μετατραπούν σε εργάτες, σε ψηλά και συχνά μίζερα κτιριακά συγκροτήματα. Παράλληλα, για να υλοποιηθεί ο φιλόδοξος μοντερνισμός του Τσαουσέσκου απαιτήσε σε ορισμένες περιπτώσεις την ισοπέδωση μεσαιωνικών τμημάτων και ιστορικών μνημείων των πόλεων, ενώ άλλες φορές την μετατόπιση μνημείων σε άλλες θέσεις. Μέχρι και την πτώση του Τσαουσέσκου το Βουκουρέστι, “πόλη-μάρτυρας” κατά την Harhoiu (1997), όπως και άλλες περιοχές μεταμορφώθηκαν με συνέπεια η πλειοψηφία του πληθυσμού να έχει εγκατασταθεί σε διαμερίσματα δίχως στοιχειώδεις ανέσεις που

υψώνονται σε "συστηματοποιημένες" συνοικίες. Σκοπός της βαναυσότητας αυτής πρέπει να ήταν η διαμόρφωση του νέου "σοσιαλιστή" αστικοποιημένου πολίτη⁴⁴. Ο Giurescu αναφέρει τις συνθήκες που επέτρεψαν αυτή την παρέμβαση στον χώρο, τη μνήμη, και την αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας. Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης φαίνεται καθοριστικός, ενώ για την υλοποίηση της επιχείρησης συνεργάστηκαν οι τεχνικοί επιστήμονες της χώρας, υπό συνθήκες που δεν γνωρίζουμε ακριβώς. Εκείνο που γνωρίζουμε είναι ότι κατά καιρούς οι τελευταίοι είχαν ερωτηθεί για την αναγκαιότητα της "συστηματοποίησης" και ένα σημαντικό μέρος τους δεν είχε φέρει αντίρρηση (δες Giurescu 1989). Αξίζει να επισημανθεί για λόγους σύγκρισης η ανάγκη των κατοίκων της Βαρσοβίας να ξαναχτιστούν βομβαρδισμένα από τους Γερμανούς κτίρια του κέντρου της πόλης, τα οποία αποτελούσαν ουσιώδες τμήμα του αστικού χώρου και των οποίων η έλλειψη επηρέαζε αρνητικά την ψυχική υγεία των κατοίκων (δες Loukaki 1994).

Η περιοχή στο κέντρο του Βουκουρεστίου που ισοπεδώθηκε για να κτίσει ο Τσαουσέσκου το ανάκτορό του, σχεδιασμένο από επαγγελματίες μηχανικούς⁴⁵, ονομάστηκε από τον λαό "Χίροσίμα". Η πόλη ολόκληρη μετατράπηκε σε μνημείο σε ένα "εγώ", μέσω της αισθητικής γλώσσας του μετανεοκλασικισμού ως ιδιότυπης μεταμοντέρνας γραφής. Ιλιγγιώδη κονδύλια της χώρας δαπανήθηκαν για την ανέγερση μνημείων του νέου Βασιλιά-Ήλιου. Ο εθνικισμός και η μνημειακότητα είναι ευάλωτα σε (κατα)-χρήσεις, έτσι ώστε να γίνονται αυτό που οι ερμηνευτές τους θέλουν να γίνουν: Έκφραση ολοκληρωτικών καθεστώτων, δημοκρατική θριάμβευση, ή σημαντικά μέρη μιας μεταμοντέρνας εικονολογίας. Ο νεοκλασικισμός στην

περίπτωση αυτή βεβηλώθηκε, όπως έχει βεβηλωθεί και από προηγούμενα ολοκληρωτικά καθεστώτα (δες Λάββα 1975). Αυτό το "one man show" είδος εξουσίας ασκήθηκε εις βάρος σημαντικών Ορθόδοξων εκκλησιών και μοναστηριών⁴⁶, οι οποίες δυσχερατούσαν τον δυνάστη και έπρεπε είτε να κατεδαφισθούν είτε να μεταφερθούν βαθύτερα μέσα σε οικοδομικά τετράγωνα προκειμένου να μην είναι ενοχλητικά ορατές από τις κύριες αρτηρίες.

Οι "μεγάλες αφηγήσεις" είναι προφανείς στα ξενοδοχεία της *Tulcea*, στην *Βραίλα* (εικόνα 8), και στην Κωνσταντζα, σε λεπτομέρειες της αρχιτεκτονικής της δεκαετίας του 1960, οι οποίες μαρτυρούν τις προσπάθειες να σχεδιαστεί μία μεγάλης κλίμακας τουριστική δραστηριότητα, αν και η σημερινή τους κατάσταση μαρτυρεί ματαιωμένες ελπίδες λόγω του εξαιρετικά αρνητικού οικονομικού κλίματος: Οι γερανοί του λιμανιού της Κωνσταντζας σχεδιάζουν στον ορίζοντα μία οξειδωμένη θλίψη. Το ίδιο ισχύει για τον σήποντα μοντερνισμό εργοστασίων, τα οποία σήμερα στέκουν σαν γιγαντιαία φαντάσματα στην περιφέρεια πόλεων όπως το *Buzau* και για τα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια της Βραίλας. Η υψηλή ποιότητα είναι ακόμη ορατή στην αρχιτεκτονική του 19ου και του 20ου αιώνα, η οποία μπορεί να αποκατασταθεί και να συντηρηθεί μέσα από διαφορές οικονομικές στρατηγικές. Υπάρχει πλουσιότατο υλικό, όπως και τρομακτική έλλειψη σε ξενόγλωσσες δημοσιεύσεις της αρχιτεκτονικής αυτής⁴⁷. Οι συγκριτικές προσεγγίσεις θα κάνουν προσπελάσιμη την σημαντική αρχιτεκτονική και αρχαιολογική κληρονομιά της Ρουμανίας, όπως επίσης και την παραδοσιακή τέχνη και αρχιτεκτονική, ειδικά τα εντυπωσιακά αρχιτεκτονικά επιτεύγματα της χώρας κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα.

Εικόνα 8. Γερασμένος εκλεκτικισμός στον κεντρικό πεζόδρομο της Βραϊλάς.

Η αναζήτηση ανανεωμένης ποιότητας στην αρχιτεκτονική δημιουργία και τον ευρύτερο χωρικό σχεδιασμό συνδέεται με μία διαυγή, εν εγρηγόρει όραση, υβρίδιο Δυτικών και Ανατολικών συμμαχιών και ιστορικών δεσμών στην χώρα. Η Ρουμανία συμμετέχει στις αισθητικές γεωγραφίας της Αδριατικής και των Βαλκανίων (δες και Λουκάκι 2000β). Η συμμετοχική όραση μπορεί να ανοίξει την πιθανότητα για την ανάπτυξη εναλλακτικών προσεγγίσεων στο ζήτημα της εθνικής ανάπτυξης, ενώ μετατρέπει την υπάρχουσα ιδεατότητα σε ένα ηθικό παράδειγμα για αναπτυξιακή δράση και αναπτυξιακές επιλογές. Τα ζητήματα αυτά μας απασχολούν αμέσως παρακάτω.

3. Αναπτυξιακές Διαδρομές στην Εποχή της Μετάβασης

Η αναπτυξιακή στασιμότητα της Ρουμανίας ανάγεται σε μια μεγάλη σειρά από αστοχίες, με αποτέλεσμα η κρίση να έχει πάρει χρόνιες, κατά ορισμένους⁴⁸ ανίστες διαστάσεις. Η παραγωγή στην Ρουμανία σε αυτή την μεταβατική περίοδο από τον κομμουνισμό στον παγκόσμιο καπιταλισμό είναι ταυτόχρονα προ- και μετα-βιομηχανική: Η χώρα έχει ένα ισχυρό αγροτικό προφίλ και μια πεπαλαιωμένη βιομηχανική βάση (αυτό είναι αρκούντως ειρωνικό αν αναλογισθεί κανείς τις υψηλές επιδόσεις Ρουμάνων αρχιτεκτόνων στον σχεδιασμό βιομηχανικών κτιρίων -δες Χολέβα 1994). Η βιομηχανική παραγωγή, παρά το ποσοτικό εύρος της,

προοριζόταν για την Ανατολική Ευρώπη λόγω της χαμηλής της ποιότητας. Η Ρουμανία αποστασιοποιήθηκε από το 1964 τόσο από το πρότυπο σοσιαλιστικής ανάπτυξης των ανατολικών χωρών όσο και από τις διεργασίες σύγκλισης της Ευρώπης, κατ' αρχήν λόγω διαφωνίας της τότε ηγεσίας της με τα σχέδια των Σοβιετικών να ορισθεί ως αγροτική χώρα (δες Μούρτο 1991), προφανώς μέσα στο πλαίσιο ενός Ευρωπαϊκού σοσιαλιστικού καταμερισμού εργασίας. Κάτι τέτοιο, όπως είναι ευνόητο από τα προηγούμενα, έβριξε ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο νεύρο της κομμουνιστικής ηγεσίας. Η αντίδραση του υπερσυγκεντρωτικού Τσαουσέσκου, που συνήθιζε να παρεμβαίνει σε διοικητικά, οικονομικά, και τεχνικά θέματα, ήταν γκροτέσκα και σουρεαλιστική: Αποφάσισε να μετατρέψει ολόκληρη την Ρουμανία σε βιομηχανική πόλη του μέλλοντος, δίχως μνήμη, δίχως αντίσταση και δίχως μύθο εκτός από τον δικό του. Η χώρα οδηγήθηκε έτσι σε πολιτικές εντυπωσιασμού που οδήγησαν σε εθνική παρακμή, σε πολιτική απομόνωση, και στην εξάρτηση από τις οικονομικές σχέσεις με την Μόσχα.

Οι γιγαντοκλίμακες του Τσαουσέσκου που θυμίζουν τον Φάουστ συγκαταλέγονται στις μεγαλομανείς εμμονές δυναστών, οι οποίοι ενώ πρόβαλλαν εικόνες προόδου ενδιαφέρονταν μόνο για την αύξηση της ισχύος τους, βυθίζοντας στη απόλυτη ένδεια εκατομμύρια ανθρώπους (Berman 1995, 77). Η πολιτική της εντατικής εκβιομηχάνισης οδήγησε στην καταστροφή της γεωργικής οικονομικής βάσης, στο ψηλό κόστος, στην παραγωγική ανεπάρκεια και την έλλειψη διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Παρά το γεγονός ότι επρόκειτο για κεντρικά προγραμματιζόμενη οικονομία, η εξέλιξη της φαίνεται πως υπήρξε ανάλογη των προβλέψεων των Kindleberger και Herrick (1983) για την βιομηχανική

ανάπτυξη σε αναπτυσσόμενες γεωργικές χώρες: Μεγέθυνση με αργούς ρυθμούς και εκπληκτικά δαπανηρή σε εισαγωγές και άλλους σπάνιους πόρους. Η γεωργία⁴⁹ αντιμετωπίζει ακόμη σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα, που το καθεστώς Τσαουσέσκου προσπάθησε να θεραπεύσει με τον ίδιο "μεγαλοπρεπή" τρόπο που αντιμετώπισε τον εθνικό αστικό χώρο: Ισοπέδωσε χώρια, αποξήρανε λίμνες, πραγματοποίησε προσχώσεις θαλάσσιων περιοχών για αύξηση της καλλιεργήσιμης επιφάνειας, δίχως μεγάλη επιτυχία. Εν τω μεταξύ, η εκβιομηχάνιση στηρίχθηκε στην βαριά βιομηχανία με αυξημένο εργατικό δυναμικό και ενεργοβόρα εξάντληση των εγχώριων ενεργειακών πόρων. Η πετρελαιοπαραγωγός χώρα χρειάστηκε πετρέλαιο και αναγκάστηκε να πληρώσει τους Άραβες πετρελαιοπαραγωγούς σε σκληρό νόμισμα και να παραμελήσει την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Η διόγκωση του εξωτερικού δανεισμού και η ταχύτατη αποπληρωμή που αποφασίστηκε ακολουθήθηκε από έλλειψη επενδυτικών κεφαλαίων, μόνιμη λιτότητα και απάθεια του πληθυσμού απέναντι στην παραγωγική διαδικασία.

Ο ενεργειακός τομέας παραμένει εξαιρετικά προβληματικός λόγω της πεπαλαιωμένης τεχνολογικής υποδομής που απαιτεί 20-50% μεγαλύτερη κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας για ισόποση παραγωγή αγαθών με άλλες χώρες της Δύσης. Χαρακτηριστικά, κατά την πρώτη φάση μετά τον Τσαουσέσκου οι Σοβιετικοί εκδήλωσαν συμπάρασταση προς τον δοκιμαζόμενο Ρουμανικό λαό αποφασίζοντας αύξηση εξαγωγών σε ενέργεια (δες Μούρτο 1991). Κατά τον χρόνο της έρευνας πεδίου παρεμποδιζόταν για διαφορικούς λόγους και από διαφορικούς ιδιώτες η κυκλοφορία του πετρελαίου και του νερού.

Οι διαφορές παραλλαγές του κομμουνισμού, οι οποίες ακολουθήθηκαν από χώρες όπως το πρώην Ανατολικό Μπλοκ στην βάση οικονομικών που εδραιώθηκαν ιστορικά σε κάθε μία από αυτές, συνεπάγονται ανόμοια προβλήματα στην διάρκεια της παρούσας μεταβατικής περιόδου. Η διαδικασία "δυτικοποίησης" ακολουθεί διαφορετική διαδρομή στην κάθε χώρα με διαφορετικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, στην πρώην Ανατολική Γερμανία, η οποία ήταν ήδη βιομηχανοποιημένη όταν προσχώρησε στον κομμουνισμό, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα υπήρξε η περιβαλλοντική υποβάθμιση⁵⁰. Στην Ρουμανία το ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης εξακολουθεί να εμφανίζεται ως σοβαρό εμπόδιο στον σχεδιασμό κάθε είδους ανάπτυξης.

4. Δίκτυα Γεωγραφικών Αναλογιών

Ο εκχριστιανισμός και πολιτιστικός εκβυζαντινισμός των Βαλκανίων είναι σημαντικό ιστορικό γεγονός που επηρέασε και εξακολουθεί να επηρεάζει την Ανατολική Ευρώπη. Η Ελληνική κουλτούρα ήταν η "υψηλή κουλτούρα" της περιοχής μέχρι και τον 18^ο αιώνα, οπότε ο χώρος αυτός άρχισε να στρέφεται προς την Βιέννη και το Παρίσι για πολιτιστική και αισθητική "γραμμή" (Sevcenko 1987). Η Ορθοδοξία είναι ο μοναδικός θεσμός με συνεχή και μόνιμη παρουσία σε μία τεράστια υλική και άυλη γεωγραφία που περιλαμβάνει την Βαλκανική, την Ρωσία, μέρη της Κεντρικής Ευρώπης, και την Μέση Ανατολή, και που συντήρησε πνευματική ζωή και συλλογική μνήμη αναπτύσσοντας το "κοινόν σύστημα των Ορθοδόξων". Τούτο ορίζεται από τις κοινές δογματικές, ηθικές, νομοθετικές, κοινωνικές, αισθητικές και καλλιτεχνικές αξίες, και την παρακαταθήκη ιερών και κλασσικών γραμμάτων που παραδόθηκαν από την Ελληνική πνευματική παράδοση δίχως εθνικές ή φυλετικές διακρίσεις⁵¹.

Η συμβολή της αισθητικής γλώσσας στον σχηματισμό φαντασιακών κοινοτήτων⁵² της Βαλκανικής υπήρξε καθοριστική⁵³. Η Ορθοδοξία επικράτησε τον ένατο αιώνα όταν η περιοχή της σημερινής Ρουμανίας τελούσε υπό την κατοχή των Βουλγάρων. Δίκτυα μοναστηριών εγκαθιδρύθηκαν κατά τον 15ο αιώνα από τον Στέφανο τον Μέγα. Η παρουσία του Ορθόδοξου δόγματος και της αισθητικής του είναι ισχυρή και αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο του αστικού και του αγροτικού τοπίου της Ρουμανίας (δες Harhoiu 1997) (εικόνα 9). Τα σημερινά δίκτυα Ορθόδοξων εκκλησιών περιλαμβάνουν εκατοντάδες εκκλησίες στο Ιάσιο, το Βουκουρέστι, και αλλού. Η σχέση Ελλάδας-Ρουμανίας ως κληρονόμων του Βυζαντίου είναι στενή και πολυσύνθετη⁵⁴. Συνεχίζοντας τον κριτικό του σχολιασμό σχετικά με τους όρους των πολιτιστικών συναρρέσεων στην περιοχή, ο Μάγκρις διαπιστώνει ότι μπορεί η Βυζαντινή παράδοση να διαχύθηκε στο Ρουμανικό φολκλόρ και στα ζωγραφισμένα τάματα της βλάχικης χωριάτικης τέχνης αλλά μια διεισδυτικότερη ματιά σε αυτό το φολκλόρ ανάγει τον θεατή στην αρχαία αυστηρότητα της ιερής τέχνης⁵⁵.

Στην διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η επιρροή των Ελλήνων ήταν έντονη στην Κωνσταντινούπολη και για έναν αιώνα στα παραδουνάβια πριγκιπάτα. Το Φανάρι κατά την Τοδορονα ήταν όχι μόνον Οθωμανικός θεσμός αλλά κρίκος σύνδεσης με την Βυζαντινή παράδοση. Η διαλυση αυτού του πολυσχιδούς σύμπαντος συνέπεσε με την διαλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία είχε εξασφαλίσει την γραμμή συνέχειας στην κληρονομιά του Βυζαντίου μέσα από την υπαγωγή μεγάλου μέρους των Ορθοδόξων εθνοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κάτι που διευκόλυνε την επικοινωνία μεταξύ τους.

ΕΙΚΟΝΑ 9. Ορθόδοξη εκκλησία στο κέντρο της Κωνσταντίας δίπλα σε αρχαιολογικό τόπο.

Παράλληλα, η Ορθοδοξία στα Βαλκάνια ενδυνάμωσε τους πληθυσμούς στην αντίσταση κατά των Μουσουλμάνων. Μία από τα θετικές κληρονομίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είναι και η σχετική ισότητα μεταξύ του πληθυσμού λόγω έλλειψης αριστοκρατίας¹. Αξίζει να επισημανθεί εδώ και το εξαιρετικά σημαντικό πολιτιστικό Παράδειγμα της Κρήτης που τροφοδοτούσε με τέχνη υψηλής ποιότητας όλο τον Ορθόδοξο χώρο και την Ιταλία, και που συνέχισε να δρα με εξαιρετική δημιουργικότητα μέχρι την πτώση της νήσου στους Τούρκους το 1669 (δες Loukaki 2000a).

Η σημασία της θρησκευτικότητας βρίσκεται σε άνοδο αυτή την στιγμή. Μετά την πτώση του καθεστώτος

Τσαουσέσκου με τις μαζικές καταστροφές θρησκευτικών και κοσμικών μνημείων κατά την δεκαετία του 1980, εντατικοποιήθηκαν οι Βυζαντινές σπουδές στην χώρα²⁵⁷. Αν και τα ελάχιστα Ρουμανικά μνημεία στον οδηγό της UNESCO (1998) για την Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη μαρτυρούν, ίσως, αμηχανία και δισταγμό απέναντι στις ευθύνες που συνεπάγεται μία επίσημα ευμεγέθους κληρονομιά, νέες δράσεις αναλαμβάνονται ήδη (δες Curgic και Χατζητρύφωνος 1997).

Οι Έλληνες έχουν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη αυτή την αίσθηση ομοιότητας εξ αιτίας του Βυζαντινού, του Μεταβυζαντινού, αλλά και του κλασσικού παρελθόντος της Ρουμανίας. Διμερή πολιτιστικά δίκτυα, όπως επίσης

και πολιτιστικά δίκτυα με συμμετοχή και άλλων χωρών της περιοχής, είναι πολύτιμα από πολλές απόψεις. Η αποκάλυψη πολιτιστικών δικτύων απαιτεί πολλή από κοινού έρευνα, κάτι που συντελείται αυτή την στιγμή⁵⁸. Επί πλέον, οι ιστορικά δομημένες αναγνώσεις της πραγματικότητας, είτε πρόκειται για αισθητικές, φιλοσοφικές είτε για μεταφυσικές, είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν για αναπτυξιακούς σκοπούς, κατά τρόπους που σημειώθηκαν νωρίτερα.

Σήμερα που η αναζήτηση πνευματικής νοηματοδότησης της καθημερινότητας πυκνώνει, ο Αναστάσιος Αλβανίας (2002, 258-260), ένας διορατικός Ιεράρχης, συνιστά την καλλιέργεια οικουμενικής συνείδησης της Ορθοδοξίας και αποφυγή ταύτισης έθνους και Εκκλησίας, η οποία αδικεί την φύση της δεύτερης. Η εμφάνιση του εθνικισμού απογύμνωσε την Ορθοδοξία από την οικουμενικότητά της και από μέρος του υπερβατικού της περιεχομένου⁵⁹. Συνιστά, επίσης, άνοιγμα της Ορθοδοξίας στις νέες συνθήκες, την τεχνολογία, την τέχνη και την επιστήμη από την θέση της πρωτοπορίας και όχι του περιθωρίου της ιστορίας.

5. Συμπεράσματα

Ο πολιτισμός θεωρείται σήμερα ουσιώδης παράγοντας στην διεύρυνση του Ευρωπαϊκού χώρου και προφανές αναπτυξιακό όχημα. Στα πλαίσια αυτό εντάσσονται Ελληνικές πρωτοβουλίες αναφορικά με επιστημονικές συνεργασίες για μελέτες καταγραφής, σύγκρισης, αξιολόγησης και προγραμματισμού δράσεων στον Κεντροευρωπαϊκό και Βαλκανικό χώρο, του οποίου ανασυνίσταται η συνέχεια και η επικοινωνία⁶⁰ μέσα στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης. Όπως όμως φάνηκε από την ανάλυση που προηγήθηκε, η αναπτυξιακή προσπάθεια με βάση τον πολιτισμό, νοούμενο ως

συνολικό τρόπο ζωής, μπορεί να είναι ελάχιστα αυτονόητη και συναινετική. Στην περίπτωση της Ρουμανίας ορθώνεται ένα πολυσύνθετο, ιστορικά ριζωμένο πλέγμα προβλημάτων, εμποδίων, και νοότροπιών που έχουν πολιτιστικές εκφάνσεις ή διαστάσεις. Ανακεφαλαιωτικά, και ενδεικτικά, τα παρακάτω κομβικά σημεία ορίζουν το πλέγμα αυτό:

1. Αρχαϊκή ή ανεπαρκής κοινωνική και υλική υποδομή.
2. Υποβάθμιση και υπολειτουργία της μη ανταγωνιστικής εθνικής βιομηχανίας με συνέπεια ανεργία που ανέρχεται κατ' εκτίμησης στο 15% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.
3. Συνεχιζόμενη σχέση αγάπης-μίσους ανάμεσα στην πόλη (κυρίως το Βουκουρέστι) και την περιφέρεια.
4. Ανεπαρκής λειτουργία ουσιαστών θεσμών όπως η Τοπική Αυτοδιοίκηση και η δικαστική εξουσία. Κεντρικοί θεσμοί για την προστασία σημαντικών περιβαλλοντικών και ιστορικών πόρων θα έπρεπε να συνδυαστούν με πρωτοβουλίες του τοπικού επιπέδου, με δεδομένα τα αναπτυξιακά μικροκλίματα, όπως επίσης και το σημερινό κλίμα εναντίωσης στον κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό. Αυτό μπορεί να είναι χρήσιμη στρατηγική για τον απαραίτητο, όσο και δυσχερή, έλεγχο πάνω στους κανόνες του παγκοσμιοποιημένου παιγνιδιού.
5. Πραγματικές και τεχνητές ελλείψεις σε βασικούς πόρους και πρώτες ύλες που βρίσκονται σε υπεραφθονία στην χώρα, η κυκλοφορία των οποίων παρεμποδίζεται⁶¹.
6. Συνεχιζόμενη σύγχυση ως προς την εθνική και αισθητική ταυτότητα.

7. Καθυστερήση στην τουριστική ανάπτυξη. Αυτή είναι μεν εφικτή με βάση τους φυσικούς, ιστορικούς και ανθρωπογενείς πόρους της χώρας, αλλά προϋποθέτει κατάλληλη υποδομή, πολιτική σταθερότητα, και σεβασμό των πόρων αυτών, κάτι που δεν εγγυάται η σημερινή συγκυρία (δες παράγραφο 4 παραπάνω). Η παρούσα θεσμική αναξιοπιστία και ρευστότητα εντείνει τους φόβους για περιβαλλοντική υποβάθμιση. Κατά συνέπεια, ένα μαζικό μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης για το Δέλτα του Δούναβη (σχετικές προθέσεις είναι ορατές⁶²) θα μπορούσε να καταστρέψει ανεπανόρθωτα αυτή την εξαιρετικά ευαίσθητη περιοχή, σε μία εποχή οικολογικών καταστροφών και ανηλεούς εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Μία εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας της περιοχής σύμφωνα με τις απαιτήσεις που προκύπτουν από περιβαλλοντικά δεδομένα και μελέτες, και μια ενδεχόμενη επιβολή ποσοστώσεων πάνω στην εκμετάλλευση του Δούναβη για διαφορους σκοπούς και περιβαλλοντικά σενάρια (τουρισμός, μεταφορές, εμπόριο, κλπ.), εμφανίζονται εκ των ουκ άνευ.

8. Καταπονημένο ηθικό του λαού.

9. Αποστασιοποίηση της διάνοησης από την κοινωνική πραγματικότητα.

10. Συνεχιζόμενη περιθωριοποίηση μειονοτήτων όπως οι τσιγγάνοι⁶³.

11. Εμμονή (ως πρόσφατα τουλάχιστον) με την εθνική διαφοροποίηση σε σχέση με τον Βαλκανικό και Κεντροευρωπαϊκό χώρο.

Η Ρουμανία βρίσκεται σε προφανή ανάγκη "μεγάλων αφηγήσεων", μιας εντελώς άλλης όμως ποιότητας από

ότι αυτές του οδυνηρού παρελθόντος, αφού η κεντρική ιδεολογία έχει τόσες φορές καταρρακωθεί και διαψευσθεί, και αφού κάθε έννοια κοινωνικού consensus έχει καταβαρυνθεί μετά από επανειλημμένους βιασμούς της στο παρελθόν. Υπάρχει κούραση και αμφισβήτηση απέναντι στον μύθο που είναι δύσκολο πια να συγκινήσει και να πείσει, αλλά είναι παράλληλα απαραίτητος για την κινητοποίηση της φαντασίας, του συναισθήματος, και της προσωπικής συμμετοχής, που δεν μπορούν να απουσιάζουν από την προσπάθεια εθνικής ανασυγκρότησης. Η στενή κομματική ιδεολογία του κρατικού κόμματος σβήστηκε δίχως ορατά εξωτερικά ίχνη, αν και έχει περιχαράκώσει πολλές νοσηρότητες, και αντικαταστάθηκε από την Ορθοδοξία. Ίσως, επομένως, η διερεύνηση αναπτυξιακών σεναρίων θα έπρεπε να στραφεί τόσο προς "ορθολογικές" όσο και προς "εξω-ορθολογικές" διαδρομές, όπως υπαινιχθήκαμε νωρίτερα. Ο εν δυνάμει κοινωνικός και αναπτυξιακός ρόλος του πολιτισμού στη Ρουμανία σε αυτή την μεταβατική περίοδο εμπίπτει μάλλον στην περιοχή του μοντερνισμού παρά του μεταμοντερνισμού, γιατί το κυριότερο τρέχον ζητούμενο από αυτόν στις εξωτερικές σχέσεις της χώρας είναι η αισθητική, γεωγραφική, και αναπτυξιακή γεφύρωση της ευρύτερης περιοχής παρά η έμφαση σε επιμέρους διαφορές, και στο εσωτερικό της είναι η επούλωση παλιών κοινωνικών και ταξικών πληγών.

Έτσι, η στροφή στη θρησκεία και στις σχέσεις με την ευρύτερη περιοχή πρέπει να αξιοποιηθούν με τρόπο που να επιτρέπει την λαϊκή απελευθέρωση και την πύκνωση των πολιτιστικών και άλλων γεωγραφικών δικτύων στην Βαλκανική και στην υδρόγειο, με τους τρόπους που προτείνει ο Αναστάσιος. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση πρέπει να αναλάβει τον ιστορικό ρόλο

της απέναντι στο ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον της αρμοδιότητάς της. Το περιβάλλον δεν μπορεί να αφεθεί στην αρμοδιότητα των ειδικών, την οποία η Τ.Α. μπορεί να τορπιλλίζει ή να αντιμετωπίζει ευκαιριακά ως νομιμοποιητικό λόγο, εξαιρώντας τους πολίτες από σχετικές συμμετοχικές διαδικασίες⁶⁴.

Παράλληλα, η σημερινή σύγχυση μπορεί να αποδειχθεί ισχυρό δημιουργικό κίνητρο σε μια χώρα όπου ο αγροτικός χώρος, παρά την απαξιοτική απόρριψή του από την εθνική νομοθεσία, έχει παράδοξα παίξει τόσο μεγάλο ρόλο στην διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας, συνείδησης και αισθητικής. Είναι εύκολο να διαπιστώσει κάποιος τις διαφορές στις μικρογεωγραφίες του λαϊκού φρονήματος και της αντίστασης, ακόμη και σε μια κατ'ανάγκη επιφανειακή προσέγγιση: η προφανής παραίτηση ορισμένων γειτονιών στο Βουκουρέστι και στην Κωνσταντζά βρίσκεται στον αντίποδα του αισιόδοξου προσώπου που προτιμούν οι κάτοικοι της Βραίλας, όπως και οι κάτοικοι των γραφικών οινοπαραγωγικών χωριών κοντά στην Tulcea. Τέτοιες περιοχές μπορούν να αποτελέσουν πυρήνες παλινόρθωσης και αντίστασης στην φθορά.

Η εθνική ανασυγκρότηση προϋποθέτει την κινητοποίηση της διανόησης, αλαζονικής όσο και ισχυρής, που καλείται να συμβάλει στην αποκατάσταση της πίστης στον λόγο. Προκειμένου να συμβεί αυτό υπάρχει ανάγκη αυτοκριτικής, αναστοχασμού, και ανοίγματος της σκέψης, σε μία στιγμή ευνοϊκή για επικοινωνία και σύνθεση. Η σύνθεση των αντιφάσεων και η αυτοκριτική είναι, εξ άλλου, ισχυρό στοιχείο της μοντέρνας παράδοσης στην οποία διέπρεψε η χώρα, και μπορεί να κινητοποιηθεί σήμερα ως δημιουργική κοινωνική και αναπτυξιακή αναζήτηση. Τότε θα γίνει δυνατή η επαφή

με την λυτρωτική και ελπιδοφόρα λαϊκή δύναμη που αναφέρει ο Μάγκρις. Πρόκειται για το πρώτο και σταθερότερο σκαλοπατάκι της άσκησης και της επιστροφής, για τους ταπεινούς μανταφόρους της σωτηρίας που ανήκουν ήδη στη χαμηλότερη βαθμίδα της αγγελικής ιεραρχίας.

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣ ΥΛΙΚΟ

-Έρευνα πεδίου τον Ιούνιο 2000 που περιέλαβε τον δακτύλιο Βουκουρέστι-Κωνσταντζά-Ιστρια-Μπάμπταγκ-Τούλτσεα-Βραίλα-Μπούζαου-Βουκουρέστι και περίπλου σε κανάλια του Δέλτα του Δούναβη με περιηγήσεις, φωτογραφήσεις, συζητήσεις με ειδικούς (αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες), βιβλιογραφική έρευνα, επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, εκκλησίες, μουσεία (Κωνσταντζά, Ιστρια) και χωριά.

-Διαφοροί χάρτες.

-Στοιχεία για την Ρουμανία από το Internet.

Σημειώσεις

1. Μάγκρις στον Μπακουνάκη (2002, 9) .
2. Πρόκειται για τον θεωρούμενο ως τον σημαντικότερο ιστορικό της Ρουμανίας. Στο Ανδρικοπούλου (2000, 17-18).
3. Είναι μία θεωρητικά αναπάντεχη εξέλιξη σε μία χώρα που παράγει εύκολα και πουλά φθηνά υλικά (καλαμπόκι, σιτηρά και δέρμα) (ό.π.).
4. Στον Μάγκρις (2002, 491).
5. Πατροπαράδοτοι εχθροί της Ρουμανίας ήταν οι Σλάβοι (Ρώσοι και Βούλγαροι) και οι Μαγυάροι, αλλά οι αντιθέσεις καλύπτονταν μέχρι το 1989 (Μούρτος 1991).

6. Η Ρουμανική πανεπιστημιακή κοινότητα είναι η μόνη που δεν χρησιμοποιεί τον όρο Βαλκάνια και Βαλκανικές Σπουδές (Todorova, 1997).
7. Η ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική της Ρουμανίας, που ήταν η πιο φιλικά προσκείμενη στην Δύση χώρα της Ανατολικής Ευρώπης, έπαψε επί Μπρέζνιεφ.
8. Σύμφωνα με την γνωστή διατύπωση των Hobsbawm και Ranger (1983).
9. Για τέτοιου είδους χειρισμούς στα Βαλκάνια δες Κιτρομηλίδη (1998).
10. Η Βλαχία και η Μολδαβία κατά την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τελούσαν υπό την διοίκηση Ελλήνων εμπόρων που επέβαλλαν καταθλιπτικές φορολογίες στον πληθυσμό.
11. Σχετικά δες ορισμένα εισαγωγικά σχόλια του Μπακουνάκη στον Μάγκρις (2002) και Μούρτο (1991).
12. Είκοσι επτά τοις εκατό (27%) του πληθυσμού είναι Μαγυάροι, Γερμανοί, Εβραίοι, Ρώσοι, Ουκρανοί, Βούλγαροι, Τούρκοι, Τάταροι, Τσιγγάνοι, κλπ.
13. Δες Μούρτο (1991). Andrei Otetea.
14. Ανακεφαλαίωση της ντετερμινιστικής σχολής στην γεωγραφική σκέψη στην Λεοντίδου (2001).
15. Η αρνητική πολιτική έναντι των μειονοτήτων προκάλεσε τελικά την ανάφλεξη εναντίον του Τσαουσέσκου που προήλθε από φτωχούς και καταπιεσμένους της Τρανσυλβανίας (Μούρτος 1991).
16. Κατά τον Μάγκρις υπήρξε ένα κίνημα, και συγκεκριμένα αυτό του Σεμινατορισμού, που επεδίωξε ανανέωση και πρόοδο βασισμένες στην αγροτική παράδοση.
17. Πρόκειται για τον υποτιθέμενο κορμό της πολιτικής άμυνας (εφεδρείες και παραστρατιωτικές μονάδες), που στην πραγματικότητα αστυνόμευε τον πληθυσμό και στρατιωτικοποιούσε την πολιτική ζωή (Μούρτος ό.π.).
18. Δες Todorova (1997, 47).
19. Συζήτηση για τον ρόλο των αρχιτεκτόνων με τον Καθηγητή κ. Derer.
20. Αυτή η δύναμη πέρασε στους μηχανικούς σαν αντίδραση της Δύσης απέναντι στα δεινά του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, στην Ρωσική Επανάσταση, και στο Κραχ του 1929 (δες Eaton 2001).
21. Πληροφορία από τον Καθηγητή κ. Derer.
22. Η θεμελίωση πλουραλιστικής δημοκρατίας είναι απαραίτητη αν αναλογισθεί κανείς τις τραγικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως η απαγόρευση αντισύλληψης επί Τσαουσέσκου εξ αιτίας του κεντρικού σχεδιασμού να υπάρξει πληθυσμιακή αύξηση (Μούρτος, ό.π., 78).
23. Σύμφωνα με πληροφορίες των Ρουμάνων συναδέλφων.
24. Δεν επαληθεύθηκε η πρόβλεψη του Μούρτου ως προς την ανυπαρξία πιθανοτήτων ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και περί φθίνουσας βαρύτητας της Ρουμανίας στην διαμορφούμενη ευρωπαϊκή και βαλκανική τάξη πραγμάτων.
25. Κατά τον Μούρτο δεν είναι τυχαία η προτροπή της Ουάσιγκτον για επέμβαση της Μόσχας στη Ρουμανία προς επιτάχυνση των διαδικασιών απομάκρυνσης του Τσαουσέσκου ούτε η ανάληψη της χώρας από τον Ιλιέσκου.
26. Οι Kindleberger και Herrick (1983) σχολιάζουν την σημασία των μορφών ιδιοκτησίας της γης στην γεωργική ανάπτυξη.

27. Δες Κιτρομηλίδη (1998).
28. Ο Ζαμφιρέσκου είναι ποιητής της αγροτικής ζωής (Μάγκρις 2002).
29. Οι Μάγκρις και Μούρτος επικαλούνται την παθητικότητα των μαζών, η οποία μας μαρτυρήθηκε και σε συζητήσεις κατά την έρευνα πεδίου.
30. Υπάρχουν νομικό πλαίσιο που προέκυψε από διακρατικές συμφωνίες ως προς το καθεστώς ναυσιπλοΐας και αλιείας στον Δούναβη, συμφωνία διακρατικής συνεργασίας για την δημιουργία Πράσινου Διαδρόμου στον Κάτω Δούναβη, και υιοθέτηση της νομοθεσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ίδρυση της Ζώνης Βιόσφαιρας του Δούναβη (Act 82/1992). Δες ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.rec.org/REC/Publications/Eulaw/Feebased/Romania2.html>.
31. Εκτός από τα εκατοντάδες είδη πουλιών καταλήγουν εδώ μεγάλα κοπάδια ψαριών που έρχονται από τα άκρα του Πόντου και της Μεσογείου για να γεννήσουν στις εκβολές του Δούναβη. Το Δέλτα του Δούναβη που αποτελεί τον οικολογικό παράδεισο για το 90% των σπάνιων φυτών, πτηνών και ψαριών της Ευρώπης επρόκειτο να μετατραπεί σε ένα αμφιβόλου αποτελεσματικότητας αγροτικο-βιομηχανικό σύμπλεγμα. Το απόθεμα της βιόσφαιρας του Δέλτα έχει σήμερα καταγράφει στη Συνθήκη RAMSAR και η μισή από την περιοχή αποτελεί Τοποθεσία Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Ανδρικοπούλου 2000). Ακόμη, υπάρχει πρόθεση συντήρησης και αποκατάστασης της φύσης με βέλτιστη προσπάθεια για τα ήδη υπάρχοντα φυσικά πάρκα και δημιουργία νέων σε περιοχές με μοναδικό φυσικό τοπίο και περιοχές προστατευόμενης ναυσιπλοΐας.
32. Μία ανάλυση του ιδιαίτερου θαυμασμού που έθρεφαν οι ιμπρεσιονιστές για την βιομηχανική ανάπτυξη και την αναπαράσταση της προκειμένου να τονώσει το ηθικό της χώρας μετά τον καταστροφικό για την Γαλλία Γαλλογερμανικό πόλεμο στο Powell κ.α. (1985).
33. Η προσαρμογή της αρχιτεκτονικής της σχολής *Beaux Arts* στο Βουκουρέστι και στα άλλα αστικά κέντρα είναι ενδιαφέρουσα ως διαδικασία μετάδοσης μιάς αισθητικής αντίληψης από κοινωνία σε κοινωνία, όπως αναφέρεται στο κείμενο. Είναι συχνά κατώτερη από τα πρότυπά της κατά το ότι τα κεντρικά κτίρια απλώνονται άμορφα σαν αμοιβάδα δίχως να ακολουθούν την Γαλλική ακρίβεια στον χώρο. Τα κτίρια και ο δημόσιος χώρος φαίνονται να κατέχουν "κατά προσέγγισιν", όχι επακριβώς καθορισμένους τόπους όπου συγχωρούνται, π.χ., μικρές ασυμμετρίες σε υποτιθέμενα συμμετρικά κτίρια. Ανάμεσα στα στοιχεία που είναι ιδιαίτερα αγαπητά και κατασκευάζονται ακόμη και σήμερα περιλαμβάνονται μικρά στρογγυλά παράθυρα κάτω από τσίγκινες στέγες σε κατασκευές κάθε μεγέθους σε όλα τα αστικά κέντρα που είδαμε.
34. Στη Δυτική παράδοση η αναζήτηση του ιδανικού τοπίου περιλαμβάνει επιδόσεις στην λογοτεχνία, το θέατρο, την ζωγραφική, την αρχιτεκτονική, και τον σχεδιασμό τοπίου που εξελίσσεται από τον Ησίοδο μέχρι την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή Αρκαδία και συνεχίζεται με τις προσπάθειες της Αναγέννησης και του Μπαρόκ, οι οποίες εκφράστηκαν θεϊκά στις αναπαραστάσεις του ιδανικού τοπίου από τον Claude Lorrain, τον Nicolas Poussin και τον Annibale Carracci. Η αναζήτηση κάλυψε τόσο το θεατρικό και λογοτεχνικό περιεχόμενο της χωρικής και κοινωνικής ιδεατότητας (δες Rossholm-Lagerlof 1990) όσο και τον αστικό σχεδιασμό (ορισμένες σχετικές ιδέες ανακεφαλαιώνονται στους Vercelloni 1996, Eaton 2001) αλλά και επί μέρους αρχιτεκτονικά επιτεύγματα ως εκφράσεις του κοσμολογικού δράματος (δες Perez-Gomez 1990). Αρχαίοι μύθοι, σύμβολα και φυσικά στοι-

- χεία έχουν διαμορφώσει την φαντασία και την αγκύρωσή μας στο τοπίο Δυτικών και Ανατολικών πολιτισμών (δες Shama (1996).
35. Για διαφορές ερμηνείες της φύσης δες Smith (1984), Harvey (1996).
36. Δες Loukaki (1997).
37. Ο κλασικισμός ως εξαιρετικά αρχιτεκτονικά υπόβαθρα συνδέεται επίσης με την ποιητικότητα της ζωγραφικής του Lorrain, αλλά και με την μεταφυσική αγωνία του Poussin για την ανθρώπινη μοίρα.
38. Πληροφορία από την Catalina Preda.
39. Δες Χολέβα (1994).
40. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η συνύπαρξη στο ισόγειο του ξενοδοχείου Hanul Lui Manuc μιάς μπυραρίας με τραπεζάκια και ενός κοτετσιού που μαρτυρά ο Μάγκρις.
41. Δες Harhoiu (1997, 68).
42. Ο.π.
43. Στον Frampton (2002, 81).
44. Η κυρίαρχη ιδεολογία και η ανανεωμένη επιθυμία για "εθνική αρχιτεκτονική" της εποχής Τσαουσέσκου προβάλλονται και σε εγχειρίδια αρχιτεκτονικής θεωρίας, δες Curinschi Vorona (1980).
45. Πληροφορία από τον Καθηγητή κ. Derer.
46. Δες Giurescu (1989), ο οποίος πρόλαβε να φωτογραφήσει πολλά μνημεία σε φάση κατεδάφισης.
47. Υπάρχουν ορισμένες δυσεύρετες εκδόσεις στα Ρουμανικά μόνον (π.χ., Ionescu 1937, Curinschi Vorona 1981, Giurescu 1989, Woinaroski, 2000), ή στην καλύτερη περίπτωση με σύντομη Αγγλική ή Γαλλική περίληψη. Το Harhoiu (1997) ασχολείται με την ιστορική εξέλιξη της πολεοδομικής δομής του Βουκουρεστίου και είναι δίγλωσσο (Ρουμανικά-Γαλλικά). Από πλευράς Ελληνικής έρευνας σημαντική είναι η συνεισφορά του Χολέβα (1994).
48. Όπως ο Μούρτος (1991).
49. Στην διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος η περιφέρεια ήταν περιφρονημένη από την γραφειοκρατία της πόλης, αλλά και σχετικά ελεύθερη. Έτσι, υπήρχε περιορισμένη δυνατότητα διατήρησης κάποιας έγγειας ιδιοκτησίας σε ορισμένα σημεία της χώρας.
50. Η ποιότητα του πόσιμου νερού ήταν απαράδεκτη και η μόλυνση του αέρα ήταν πολύ υψηλή στην διάρκεια της παραμονής μου εκεί τον Αύγουστο του 1988.
51. Έτσι, ο Ρήγας Φεραίος οραματιζόταν ένα Παν-Βαλκανικό μέλλον για την Χερσόνησο (Todorova, 1997). Δες και Κιτρομηλίδη (1998).
52. Η συνύπαρξη διαφορετικών εθνοθηρησκευτικών ομάδων ήταν δεδομένη, αν και ο Κιτρομηλίδης (1998) εντοπίζει την απαρχή του Ελληνικού εθνικισμού στις αρχές του 17ου αιώνα.
53. Δες Sevcenko (1987), Todorova (1997), Κιτρομηλίδη (1998), Loukaki (2002b).
54. Ο Δούναβης υπήρξε ποταμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας για αιώνες (δες Sevcenko 1987). Σε ζωγραφικό επίπεδο υπήρχε στενή επικοινωνία και μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Για παράδειγμα, η σκηνή του *Μυστικού Δείπνου* στο Hiriau κοντά στο Ιάσιο, που γνώρισε αντιγραφές, είναι σχεδόν ακριβές αντίγραφο της Μονής Μεταμορφώσεως στα Μετέωρα. Ένας ζωγράφος από τα Τρίκαλα δούλεψε στην Μολδαβία τέλη 15ου-αρχές 16ου αιώνα (Γαρίδης 1989). Εξ άλλου ο Iorga

- (2000) αναφέρει ότι στην αρχή του 16ου αιώνα ο Neagoe Basarab πήρε υπό την προστασία του τη Μονή Μεταμόρφωσης των Μετεώρων, η οποία βρισκόταν κάτω από την φροντίδα Σέρβων δεσποτών. Ο Μαρινέσκου (1997, 2001) έχει ερευνήσει την πολυσύνθετη σχέση της Ρουμανίας με το Άγιο Όρος.
55. Αυτό επιβεβαιώνεται στον Muslea (1995), που αναφέρεται στις λαϊκές εικόνες της Τρανσυλβανίας. Για μία παρουσίαση της Ορθόδοξης ζωγραφικής της χώρας δες Nicolescu (1971).
56. Todorova (1997, 172).
57. Χαρακτηριστική είναι η επανέκδοση το 2000 του βιβλίου του Nicolae Iorga *Byzantium After Byzantium* (πρώτη έκδοση στα Γαλλικά το 1935), και η έκδοση της Ρουμανικής Ακαδημίας (Popescu και Teotei 1997).
58. Δες Ανδρικοπούλου (2000), Kafkalas (2000), ΗΜΕΡΡΡΡ (2001).
59. Δες και Κιτρομηλίδη ό.π.
60. Ο.π.
61. Συγκριτικά δες την συζήτηση του Swyngedouw (2000) για τον έλεγχο βασικών αγαθών όπως το νερό και για την επίπτωση του ελέγχου αυτού στην ανάπτυξη της Ισπανίας.
62. Δες συσχέτιση ανάδειξης πολιτιστικής κληρονομιάς και τουρισμού στις χώρες που συμμετέχουν στο ESTIA στο Kafkalas (2000).
63. Μέρος της ζωτικότητας της Βραίλας την ημέρα που την επισκεφθήκαμε οφειλόταν σε γαμήλιο γλέντι τσιγγάνων που γιόρταζαν τη ζωή με τα περιορισμένα υλικά μέσα που διέθεταν.
64. Δες Loukaki (1997b) αναφορικά με την συμπεριφορά των τοπικών κοινωνιών προς την πολιτιστική κληρονομιά

σε σύγκριση με αυτήν του κεντρικού κράτους και αναφορικά με την διαδικασία λήψης σχετικών αποφάσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας. 2002. Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία. Αθήνα: Ακρίτας
- Ανδρικοπούλου, Ε. επιμ. 2000. Χωροταξικές Συνιστώσες Πολιτισμού και Φυσικού Περιβάλλοντος: Η Περίπτωση της Ιστρίας στις Εκβολές του Δούναβη. Ενδιαμεση Εκθεση Ερευνητικού Προγράμματος. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο και ΥΠΕΧΩΔΕ
- Berman, M. 1995. All That is Solid Melts Into Air. London: Verso
- Bourdieu, P. 1980. Le Sens Pratique. Paris: Les Editions de Minuit
- Bourdieu, P. 2002. Η Διακρίση. Αθήνα: Πατάκης
- Curcic, S. ; Hadjityrphonos, E. 1997. Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and its Preservation. Thessaloniki: Aimos
- Curinschi Vorona, G. 1981. Istoria Arhitecturii in Romania. Bucuresti: Editura Tehnica
- Eaton, R. 2001. Cites Ideales-L' Utopisme et l' Environnement (non) Bati. Bruxelles: Bibliotheque des Amis du Fonds Mercator
- Φεσσά-Εμμανουήλ, Ε. 2001. Δοκίμια για τη Νέα Ελληνική Αρχιτεκτονική. Αθήνα: ΕΠΙΕΕ Πανεπιστημίου Αθηνών
- Frampton, K. 2002. Labour, Work and Architecture. London: Phaidon
- Garidis, M. 1989. La Peinture Murale dans le Monde Orthodoxe Apres la Chute de Byzance (1450-1600) et dans les Pays Sous Domination Etrangere. Αθήνα:

Σπανός

Giurescu, D.C. 1989. *The Razing of Romania's Past*. London: The Bath Press

Goulet, D. 1981. "In Defense of Cultural Rights: Technology, Tradition and Conflicting Models of Rationality". *Human Rights Quarterly*, 3(4), 1-18

Gramsci, A. 1988. "Prison Writings 1929-1935". Στο D. Forgacs, επιμ. *A Gramsci Reader*. London: Lawrence and Wishart

Harvey, D. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell

1996. *Justice, Nature, and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell

2000. *Spaces of Hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press

Hellenic Ministry for the Environment, Physical Planning and Public Works-Department of International Relations and EU Affairs (HMEPPP). 2001. *International Co-Operation Balkans, Black Sea, S.E. Mediterranean, Caspian Sea. Proceedings of Intenational Conference*. Athens: HMEPPP

Hobsbawm, E.; Ranger, T. επιμ. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press

Hroch, M. 1996. "Από το Εθνικό Κίνημα στην Εθνική Ολοκλήρωση". Στο M. Hroch και Μαρία Τοντόροβα *Εθνικό Κίνημα και Βαλκάνια*, 17-54. Αθήνα: Θεμέλιο

Ionescu, G. 1937. *Istoria Arhitecturii Romanesti*. Bucuresti: Tiparul Cartea Romanesca

Iorga, N. 2000. *Byzantium After Byzantium*. Iasi: The Center for Romanian Studies

Kafkalas, G. 2000. ed. *European Space and Territorial Integration Alternatives-Provisional Draft of Spatial Integration Framework of Southeast Europe*. Athens: Ministry of National Economy and European

Commission

Kindleberger, C.P.; Herrick, B. 1983. *Οικονομική Ανάπτυξη*. Αθήνα: Παπαζήσης

Κιτρομηλίδης, Π. Κ. 1998. "Ορθοδοξία και Συλλογική Ταυτότητα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη". Στο *Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών ΕΙΕ* επιμ. *Βαλκάνια και Ανατολική Μεσόγειος (12^{ος}-17^{ος} Αιώνες)*, 127-140. Αθήνα: ΕΙΕ

Κορομηλά, Μ. 2001. *Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα*. Αθήνα: Πολιτιστική Εταιρεία Πανόραμα

Λάββας, Γ. 1975. "Η Αρχιτεκτονική των Επανάστασεων και των Δικτατοριών. Μορφολογία της "Ελπίδας" και της "Ανάμνησης". *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 9, 36-46

Larmore, Ch. 1998. *Η Ρομαντική Κληρονομιά*. Αθήνα: Πόλις

Laszlo, E. Vitanyi, I. (επιμ.) 1985. *European Culture and World Development. UNESCO Joint Studies for the European Cultural Forum*. London: Pergamon Press

Λεοντίδου, Λ. 2001. "Η Γεωγραφία ως Κοινωνική Επιστήμη". Στο Λ. Λεοντίδου και Π. Σκλιάς *Γενική Γεωγραφία, Ανθρωπογεωγραφία και Υλικός Πολιτισμός της Ευρώπης*, 29-87. *Εγχειρίδιο Μελέτης ΕΑΠ*. Πάτρα: ΕΑΠ

Loukaki, A. 1994. *Greece: Ancient Ruins, Value Conflicts, and Aspects of Development. Διδακτορική Διατριβή*. School of Geography. University of Oxford

1997a. "Whose Genius Loci? Contrasting Interpretations of the Sacred Rock of the Athenian Acropolis". *Annals of the Association of American Geographers*, 87(2), 306-329

1997b. "Aesthetics, Bureaucracy, and the Politics of Patrimony: The Case of the Greek central Archaeological Council". *Environment and Planning D-Society and Space* 15, 679-705

2000a. "Divergent Visual Regimes On the Border: Gaze in the Eastern Mediterranean". Στο L. Leontidou ed.

Launching Greek Geography On the Eastern EU Border. *Τόμος 1 της Έκθεσης του Ερευνητικού Προγράμματος*, 375-404

2000b. "Invisible Geographies of Aesthetics and Feeling in the Space of the Adriatic and the Balkans". Πρακτικά Τέταρτης Συνάντησης στην Θεσσαλονίκη του ESTIA-Interreg IIC, 75-80

Mackenzie, D. 1996. *Crete and Pre-Hellenic Myths and Legends*. London: Senate

Magris, C. 1988. *Danube*. Paris: Editions Gallimard

Μάγκρις, Κ. 2002. *Δούναβης*. Αθήνα: Πόλις

Μαρινέσκου, Φ. 1997. *Ρουμανικά Έγγραφα του Αγίου Όρους-Αρχείο Ιεράς Μονής Ξηροποτάμου*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Τόμος Ι

Μαρινέσκου, Φ. 2001. *Ρουμανικά Έγγραφα του Αγίου Όρους-Αρχείο Πρωτάτου*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ

Matei, H. 2000. *Roumanie-Apercu Encyclopedique*. Bucarest: Editions Meronia

Μούρτος, Γ. 1991. "Ρουμανία". Στο ΕΛ.Ι.Α.Μ.ΕΠ. Η Αμυντική Πολιτική των Βαλκανικών Κρατών, 69-121. Αθήνα: Παπαζήσης

Μπακουνάκης, Ν. 2002. "Το Χρώμα του Δούναβη-Σύνορα και Ταυτότητα στο Έργο του Κλάουντιο Μάγκρις". Στο Κ. Μάγκρις, *Δούναβης*, 7-12. Αθήνα: Πόλις

Muslea, I. 1995. *Icoanele Pe Sticla Si Xilografurile Taranilor Romani Din Transilvania*. Bucarest: Editura Grai Si Suflet-Cultura Nationala

Niculescu, C. 1971. *Iconae Vechi Romanesti*. Bucarest: Editura Meridiane

Patterson, T.C. 1999. *Change and Development in the Twentieth Century*. Oxford: Berg

Popescu, E. και Teoteoi, T. 1997. *Etudes Byzantines*

et Post-Byzantines III. Bucarest: Editura Enciclopedica

Powell, E.; Wood, J.; Laclotte, M. 1985. *L'Impressionisme et le Paysage Francais*. Paris: Ministere de la Culture-Editions des Musees Nationaux

Rossholm-Lagerlof, M. 1990. *Ideal Landscape*. New Haven and London: Yale University Press

Schama, S. 1995. *The Landscape of Memory*. London: Fontana Press

Σεφέρης, Γ. 1981. "Δελφοί". Στο *Δοκιμές*. Τόμος II (1948-1971), 136-158. Αθήνα: Ικαρος

Sevcenko, I. 1987. "Byzantium and the Slavs". Πρακτικά Α' Διεθνούς Βυζαντινολογικής Συνάντησης Βυζάντιο και Ευρώπη, 101-113. Αθήνα: Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών

Smith, N. 1984. *Uneven Development*. Oxford: Blackwell

Swyngedouw, E. 2000. "Modernity, Hybridity and Nature-The Production of Spanish Waterscape". Στο L. Leontidou ed. *Launching Greek Geography On the Eastern EU Border*. Τόμος 1 της Έκθεσης του Ερευνητικού Προγράμματος, 309-352

The Museum of National History and Archaeology Constantza, 1997. *Istria-Illustrated Guide*. Constantza: TMNHAC

Τοντόροβα, Μ. 1996. "Από το Εθνικό Κίνημα στην Εθνική Ολοκλήρωση". Στο Μ. Hroch και Μαρία Τοντόροβα *Εθνικό Κίνημα και Βαλκάνια*, 57-114. Αθήνα: Θεμέλιο

Todorova, M. 1997. *Imagining the Balkans*. New York and Oxford: Oxford University Press

UNESCO, 1998. *Patrimoniul Universal-Natura si Cultura Proiectate din Europa Cetrala si de Sud-Est*. Bucarest: Editura Schei Brasov

Vercelloni, V. 1996. *La Cite Ideale en Occident*. Paris:

Philippe Lebaut

Verdery, K. 1991. *Nationalist Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. Berkeley, CA: *University of California Press*

Χολέβας, Ν. 1994. *Αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Φιλιππότης

Williams, R. 1973. *The Country and the City*. New York: *Oxford University Press*

Wilson, R. G.; Pilgrim, D. Tashjian, D. 1986. *The Machine Age in America 1918-1941*. New York: *Harry N. Abrams, Inc.*

Woinaroski, C. ed. 2000. *Architectura Bucuresteana Secolul 19 si 20*. Bucarest: *Simetria*

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τους Καθηγητές του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Γρηγόρη Καυκαλά και Ελένη Ανδρικοπούλου για την ευκαιρία να συμμετάσχω στο ερευνητικό πρόγραμμα Χωροταξικές Συνιστώσες Πολιτισμικού και Φυσικού Περιβάλλοντος: Η Περίπτωση της Ιστρίας. Η επιτόπια έρευνα στις εκβολές του Δούναβη, το Βουκουρέστι, και την ηπειρωτική Ρουμανία τον Ιούνιο του 2000, στη διάρκεια ενός αξέχαστου, όσο και ορισμένες φορές εξαντλητικού ταξιδιού, περιελάμβανε μία υπερεντατική εναλλαγή εμπειριών και συγκινήσεων. Η Δρ. αρχιτέκτων Ελένη Γαβρά, που είχε τον συντονισμό του προγράμματος, με ξενάγησε στο Βουκουρέστι, πόλη των φοιτητικών της χρόνων, με μεταδοτικό ενθουσιασμό. Ο Δρ. Peter Dereg, Καθηγητής της Αρχιτεκτονικής Σχολής Ion Mincu του Βουκουρεστίου ανταποκρίθηκε με αμεσότητα και ειλικρίνεια σε καταιγισμό ερωτήσεων, μας συντρόφεψε σε ένα μέρος του ερευνητικού ταξιδιού, ένας από τους

χαρακτηριστικότερους σταθμούς του οποίου ήταν ο υπέροχος απογευματινός περίπατος στα ερείπια της Ιστρίας, και συνέβαλε γενναιόδωρα στην βιβλιογραφική μου αναζήτηση. Η αρχιτέκτων Catalina Preda μας φιλοξένησε θερμά και μου μετέγγισε απλόχερα πολύτιμες πληροφορίες και το πάθος της για την Ρουμανική αρχιτεκτονική, αρχαιολογία, ιστορία, φύση, και προοπτικές. Το ίδιο και ο Καθηγητής Αρχαιολογίας Δρ. Simion και μία σειρά άλλων ειδικών, αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων. Τους ευχαριστώ ειλικρινά.